TARIK ALİ

KOMÜNİZM DÜŞÜNCESİ

Türkçesi: Osman Akınhay

agorakitaplığı

TARIK ALİ

Pakistan doğumlu. Yüksek öğrenimini İngiltere'de Oxford University'de tamamladı. 1960'lı ve 1970'li yılların önemli siyasal kişilerinden birisi. Gerek o onyıllarda gerekse daha sonra bugünlere değin, kitlesel eylemlerle siyasal hareketlerde etkin rol oynamasının yanı sıra, geniş bir ilgi alanına ve türlere yayılan yapımcılığı, oyunları ve kitaplarıyla da beğeni toplamış ve yankı uyandırmıştır. Şimdilerde *New Left Review* dergisi editörlerinden ve Londra'da yaşıyor.

İncelemeleri: *Pakistan: Askeri Yönetim mi, Halk İktidarı mı?* (1970), *1968 ve Sonrası: Devrimin İçinde* (1978), *Pakistan Ayakta Kalabilir mi?* (1982), *Nehru'lar ve Gandhi'ler* (1985), *Sokak Savaşı Yılları: 1960'lı Yılların Otobiyografisi* (1987), *Yukarıdan Devrim: Sovyetler Birliği Nereye Gidiyor?* (1988), *Fundamentalizmler Çatışması* (2002), *Bush Bağdat'ta - Irak'ın Yeniden Sömürgeleştirilmesi* (2003), *İmparatorluk, Direniş ve İsyan - David Barsamian'la Konuşmalar* (2004), *Karayip Korsanları* (2006), *Düello – Amerikan Gücünün Uçuş Rotasındaki Pakistan* (2008), *Obama Sendromu* (2010).

Romanları: İslam Beşlisi: *Nar Ağacının Gölgesi* (1992), *Selâhaddin'in Kitabı* (1998), *Taş Kadın* (1999), *Palermo'da Bir Sultan* (2005), *Altın Kelebeğin Gecesi* (2010).

Komünizmin Çöküşü Üçlüsü: *Kefaret* (1991), *Ayna Korkusu* (1998).

OSMAN AKINHAY

1960, İzmir, Ödemiş doğumlu. 1976'da SBF'ye, 1980'de hapse girdi. İçeride çevirmenliğe başladı, 90'ı aşkın kitap çevirdi. *Gün Ağarmasa* (2002), *Ölüme Bakmak* (2005) ve *Ölülerimiz Bir Tutar Bizi* (2010) adlı üç romanı; *Piyasa Sosyalizmi Tartışması* (1991) ve Özcan Özen'le birlikte hazırladığı *Çeçenistan: Yok Sayılan Ülke* (2002) ve *Dünyanın Bütün Sokakları İsyanda* (2003) başlıklı üç derlemesi, Mehmet Uğur'la yaptığı *Müzakerelerden Üyeliğe: AB-Türkiye Gündemindeki Sorunlar* (2005) ve Şükrü Argın'la yaptığı *Yaşlanan İnsanlık, Gençleşen Kapitalizm* (2009) başlıklı iki söyleşi kitabı bulunuyor. Agora Kitaplığı ile *Mesele* kitap dergisinin editörü.

Tarık Ali

KOMÜNİZM DÜŞÜNCESİ

Türkçesi: Osman Akınhay

a
agorakitaplığı

Siyaset/İnceleme - 57

Komünizm Düşüncesi
Tarık Ali

Kitabın özgün adı:
The Idea of Communism
Seagull Books, Kalküta, 2009

Bu kitap, Tarık Ali'nin editörlüğünü üstlendiği
"What was Communism? / Komünizm Neydi?"
serisi içerisinde yayınlanmıştır.

İngilizce'den çeviren: Osman Akınhay
Görsel kavram: Mithat Çınar
Mizanpaj: Sibel Yurt

Birinci Basım: Mart 2011
ISBN: 978-605-103-108-8

Baskı ve Cilt: İdil Matbaacılık
Davutpaşa Cad. No: 123, Kat: 1 (Vakıfbank üstü)
Topkapı/İstanbul Tel: (0212) 482 36 01Tel: (0212) 482 36 01

AGORA KİTAPLIĞI
Kuloğlu Mah. Turnacıbaşı Cad.
No: 54, Çukurcuma-Beyoğlu/İSTANBUL
Tel: (0212) 243 96 26 - (0212) 251 37 04 Fax: (0212) 243 96 28
www.agorakitapligi.com
e- posta : agora@agorakitapligi.com

Bu kitabı bir gün okuyabilecek olan
Aleem ve Jordan Beaumont'a...

KOMÜNİZM DÜŞÜNCESİ

BİR

İnsanlar 'örümcek stratejisi'ne genellikle bayılırlar. Antik çağ kahramanlarının, hareket halindeki bir örümceği gözleyerek azimli olmayı nasıl öğrendiklerine dair çok sayıda hikâye anlatılır. Tek başına bir örümceğin başarılı olabildiği yerde, tek başına bir insan da aynısını yapabilir diye düşünülür. Daha yakın zamanlarda, Spiderman çizgi romanına, rakiplerinden bazılarının tattığı hazlar çok görülmüştür. Batman, Rubin'le güvendedir; Süpermen'in kripton genleri kendisini Lois Lane'e heteroseksüel bir şehvet duymaktan alıkoyamaz; Maskeli Süvari'nin bile yardımına başvurup akıl danıştığı uysal bir Tonto vardır. Örümcek Adam ise kendi

kendine yeter. Herhangi bir desteğe gerek duymaz. Ya da bize böyle anlatılmıştır.

Bu örümcek mitleri aklıma geçen yıl, İslamabad'da Margalla tepelerinde yürürken geldi. Gördüğüm muazzam büyüklükteki ağların tek bir örümcek tarafından yapılamayacağı gün gibi aşikardı. Doğa parkının, parkın yanındaki küçük bürosunda çalışan yardımsever kadın yöneticisi, bu ağları yapmış olan yaratıkları fotoğraflayıp bir katalogda birleştirmişti. Yönetici onları 'komünal örümcekler', yani bireyselci kuzenleriyle çarpıcı bir karşıtlık içerisinde uyum içinde, birlikte hareket eden alt-türler olarak nitelendiriyordu. Burada 'komünal' sözcüğünün kullanılması yersiz değildir, sadece coğrafi bağlamı dikkate aldığımızda biraz isabetsiz kalmış diyebiliriz (güney Asya'da 'komünalizm' terimi, dinler arası şiddet eylemlerini anlatmak için kullanılır ve harfi harfine çeviri yapmaya kalkan birisi, Margalla örümceklerinin bir şekilde 'terörist' eylemlere bulaştıklarını tasavvur etmek durumunda kalabilir). 'Komünist' sözcüğüyse herhalde aslına daha yakındır, fakat onu kullanmak da doğrusu yöneticiyi işinden edebilirdi.

'Komünist' örümcekler kesinlikle kuzey Pakistan tepeleriyle sınırlı değildir. Onlara Güney Amerika'nın yağmur ormanlarında da rastlarsınız; o kıtada, kocaman, hamak şekilli bu ağlara, daha doğru bir ifadeyle 'örümcek komünleri' denmektedir. Çünkü bu sosyal örümcekler kolektifler işlevi görür, özgür üretici birlikleri gibi hareket ederler. Bu örümcekler avlanıp komünlerini kurarlarken işbirliği içinde hareket ederler, yiyeceklerini paylaşırlar, kendileri ve

birbirlerinin çocukları için titizlendikleri etkili bir kreş sistemleri vardır. Bu örümcekler en azından yarım milyon yıldır varlıklarını korumaktadırlar ve şimdiye kadar kendilerine, daha bireysel-yönelimli kapitalist örümceklerden hiçbir saldırı gelmemiştir. Bu hikâyeden insanlık alemi adına da bir ders çıkarılabilir mi?

Kapitalizm bugünlerde, kazandığı şeyleri (demokratikçilik, serbest piyasacıcılık ve insan haklarıcılık) pekiştirmek ve bir şeylere sahip olanlar ile daha fazla şeylere sahip olanların, hiçbir şeye sahip olmayanlar ile asla hiçbir şeye sahip olamayacakları yenilgiye uğrattığı pasif bir dünyaya ulaşmak üzere itiraz edilemez ideolojiler üreten muzaffer, aşırı güvenli bir sistem olmaktan ziyade, bir sinir hastalığı gibi görünüyor. Ancak bu noktada umutsuzluğu gerektirecek bir sebep yoktur; çünkü komünizmin yenilgiye uğraması, kişinin sınıfsal yeri ve konumuna bakmadan tek tek herkes adına hayırlı bir sonuç olmuştur! Ama bununla yetinilmemiş, bize, eski anlamıyla 'hiçbir şeye sahip olmayanlar'ın artık ortadan kalktıkları söylenmiştir. Yeni dünya düzeninde, çok sayıda insan bir avuç insanın kendilerini sömürmelerinden bir fayda elde edeceklerdir! Bütün bu iddialara ayrıca, katı bir sağlık uyarısı eşlik etmektedir: Günümüzde başka hiçbir alternatif mümkün değildir. Liberal kapitalizmin zafere ulaşması tarihin sonunu getirmiştir ve artık geriye kalan şeyler -hatta sosyal kapitalizmden arta kalanlar- silinip yok olmaya mecburdur. Sosyal yardımların şimdiye değin güçlü biçimde savunulagelen alanları artık kutsal bir zemin sayılmamaktadır: Kapitalizm, devletin desteğiyle, o

alanlarda dilediği gibi at koşturacak ve bu alanları kendisi açısından daha iyi bir yöne doğru dönüştürecektir.

Her türlü kolektif faaliyet ve bu kolektifliğin eğri büğrü komünist ve sosyalist çocuklarıyla ütopya, on dokuzuncu yüzyılın ortasından yirminci yüzyılın son onyılına kadar ortaya konmuş bulunan projeyi öven muazzam miktardaki kitaplarla birlikte, dertop edilip aile mahzenine kaldırılmış durumdadır. Bence bu mahzenin kapağını yeniden açmanın ve içindekileri eleştirel bir bakışla incelemenin vakti gelmiştir. Yirminci yüzyılda resmi komünizmin fiyaskoyla sonuçlanması ve Rusya ile Çin'de kapitalizmin restore edilmesi -bu sürecin gerektirdiği diğer gelişmelerle birlikte-, bırakın ilk planda komünizm projesinin temelini oluşturan öncüllerin çürütülmesini, o mahzenin içindekilerin kalıcı bir önem taşıdığını ortaya koyacaktır.

İtalyan felsefeci Lucio Magri yakın zamanlardaki bir çalışmasında meselenin bu yönünü şu sözleriyle vurgulamıştır:

> 1991'de İtalyan Komünist Partisi'nin isminin değiştirip değiştirilmemesine karar vermek amacıyla düzenlenen kalabalık toplantılardan birinde, bir yoldaş Pietro Ingrao'ya şu soruyu yöneltti: "Geçmişte olup biten her şeyden ve şimdilerde yaşananlardan sonra, 'komünist' sözcüğünün, bizimki gibi hep aynı niteliği taşımış ve hâlâ da taşımakta olan, hatta onu hükümetlere katılacak şekilde yenilemek isteyen, geniş, demokratik bir kitle partisini tanımlamak için kullanılabileceğine halen inanıyor musunuz?" Kendi itirazlarının sebeplerini zaten daha önce sıralamış bulunan ve alternatif bir yol tutturulmasını öneren Ingrao, bu soruya -hareketleri kendisine

tam eşlik etmese bile- Brecht'in ünlü Ulm terzisi meseliyle cevap verecekti. On altıncı yüzyılda yaşamış bu Alman terzisi kafasını, insanların uçmasını sağlayacak bir cihaz geliştirmeye takmış. Terzi bir gün, nihayet amacına ulaştığına ikna olmuş bir vaziyette, yaptığı cihazı piskoposa gösterip, "Bakın, bununla uçabiliyorum," demiş. İddiasını kanıtlaması istenince de kendisini, kilisenin çatısının üstünden havaya bırakmış ve doğal olarak aşağıdaki kaldırım taşlarının üstünde paramparça olmuş. Buna rağmen Brecht'in şiiri bize şunu düşündürmek için yazılmıştır: Birkaç yüzyıl sonra insanlar uçmayı gerçekten de öğreneceklerdi.[1]

'Özgürlük' nosyonu, köleliğe bir karşılık olarak ortaya çıkmıştı; 'komünizm' fikri de on dokuzuncu ve yirminci yüzyılların sanayi kapitalizmi döneminde işçilerin ücretli köleliğine karşı başkaldırma zorunluluğunu duymalarından doğdu. Bu iki süreç birbirine benzer sayılmıştı. Halbuki bir kölenin pazarda alınıp satılan bir özel mülk sayıldığı noktada, işçi ya da ücretli-köle, mülk değildi ama o da zincirlenmişti. Köle, kalıcı varlığı sahibine bağlı olacak şekilde, fiilen çalıştığı tarlaların ve plantasyonların dibindeki barakalarda yaşıyordu. İlk sanayi işçileri de, çalıştırıldıkları fabrikaların ya da madenlerin dibindeki, patronlarına ait ve işlerine bağlı bir halde yarı-kulübe yerlerde yaşadılar. İş yoksa ev de yoktu. Kölelere uygulanan ağır baskılar onların Spartaküs zamanından beri sık sık isyan etmelerine yol açtı, ancak sonucu her zaman, köle devletlerinin ezici kuvveti belirleyecekti. Kölelerin ve eski kölelerin elde ettikleri ilk

1) Lucio Magri, "The Tailor of Ulm", *New Left Review*, No: 51, Mayıs-Haziran 2008, s. 47-62.

gerçek zafere (Fransız Devrimi'nin keskin bir şekilde sola kaydığı 1793'ün hemen ardından, Brezilya'dan Amerika Birleşik Devletleri'ne kadar bütün kölelerin yüreklerine umut aşılayan Haiti'deki 'kara Jakobenler'in zaferine kadar) bu durum yüzyıllarca değişmeden sürdü gitti.[2]

'Ücretli köleler'in aşırı çalışma koşulları, on dokuzuncu yüzılın sanayi devrimi yayılıp Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'da kök saldıkça daha da bozuldu. Erkekler, kadınlar ve çocukların ölesiye çalıştırıldığı bu erken dönemlerin koşullarının en iyi anlatımlarından bazılarını Charles Dickens, Emile Zola ve Upton Sinclair'in romanlarında bulabilirsiniz. İşçiler, kendilerine yönelik bu baskılara, patronlara karşı birlik olmayı amaçlayan kendi örgütlerini kurup mücadelelere girerek karşılık verdiler. Fordizmin ortaya çıkışından bile önce, Silezya ve Lyon'da dokumacıların fiili ayaklanmalarına tanık olunmuştu. (Bu ayaklanmalar da ağır bir baskıyla karşılaşarak ezildi.) Burada, 'bir burjuva öldürmek' amacıyla Paris'e doğru yürüyüşe geçen Lyon'lu bir dokumacının o unutulmaz sözleri, 'eylemle propaganda'ya verilebilecek sayısız örnekten sadece bir tanesidir. Genel oy hakkını genişletmeyi amaçlayan aynı dönemlerdeki başka kalkışmalarla birlikte her zanaat ve endüstri kolunda embriyonik sendikalar ortaya çıkmış ve daha sonra, işçilerin çıkarlarını temsil etmeyi amaçlayan siyasal partiler kurulmuştu.

Komünizm olarak bilinegelmiş fikirleri belli kodlarla açıklamaya yönelik ilk sistematik girişimler, Sanayi Devri-

---

2) C.L.R. James'in *The Black Jacobins*'i (Londra: Secker and Warburg, 1938), henüz daha iyisi yazılmamış ayarda bir tarihsel anlatı sunmaktadır.

mi'nin (Batı'yı -ve Japonya'yı- tepeden tırnağa dönüştüren bu teknolojik sıçramanın) ilk yıllarında modern protelataryayla birlikte doğmuştu. Şimdi bugünden geriye dönüp baktığımızda, bu teknolojik sıçramanın meydana getirdiği sonuçları, küreselleşmenin ilk dalgaları şeklinde yorumlayabiliriz. Kıta çapında bir fırlatma rampası olan Batı Avrupa, hemen yeni pazarlar arayışına yönelmiş ve bu süreç içerisinde bir dizi sömürge savaşma girmiş, birçok bölgeyi ve ülkeyi işgal etmiş, dolayısıyla yeni imparatorlukların temellerini atmıştı. On sekizinci yüzyılın sonları, on dokuzuncu yüzyıl ile yirminci yüzyılın başları, modern dünyanın şekillenmesinde belirleyici önem taşıyan ekonomik ve siyasal değişikliklere sahne olacaktı.

Şüphesiz böylece bir entelektüel-siyasal devrimin tohumları da ekilmiş oluyordu: Burada sözünü ettiğim şey, Aydınlanma fikri ile Fransa'da 1789-1815 yılları arasındaki dönemde yaşanan çalkantılardı. Komünizm ağacı yenilgiler yüzünden hep bodur kalıyor, fakat her yeni kabarışla birlikte tekrar boy atıyordu. Viyana'da 1815'te toplanan ve komünizm hayaletinin bilincinde olan Galipler Kongresi, muhalif güçlerin kolayca denetim altına alınabileceği bir Avrupa haritası doğurdu. Viyana Konsensüsü de, güvenilir son başvurma mercii olarak Britanya Donanması'yla birlikte Prusya, Rusya ve Avusturya tarafından sıkı biçimde uygulanarak takip edilecekti. Entelektüel cephede, sürekli hareketliliğin teorisyeni Hegel, her şeyin hareket halinde olduğu, fikirler çatışmasının ürünü olan tarihin de asla durağan kalmadığı (her fikir karşıtını yaratırdı) ve geleceği geçmişin ve şimdiki zamanın belirlediği bu diyalektiğin hem kaçınıl-

maz, hem öngörülemez ve hem de önlenemez bir sürece işaret ettiği anlayışının güçlü bir savunucusuydu (şimdiyse nasıl oluyorsa tarihin sonunun kabul görebildiği bir devirdeyiz). Bir zamanların dinamiği olan 'dünya çapındaki ruh', Napoléon'un kaputu ile şapkasını bir kenara fırlatıp, onların yerine Prusya Junkerlerinin çelik miğferlerini koymaktaydı. Muzaffer Prusya örnek devlet modeli haline gelmişti, bir nevi tarihsel sürecin nihai varış yeri olarak görülüyordu. Oysa şimdi iyi bildiğimiz üzere, sonraki olayların akışı bu yönde seyretmedi ve Hegel'in genç takipçilerinden, dünyayı sorgulayıp araştırmakta onun yöntemlerini kullanan birçoğu, üstadın vardığı sonuçlardaki eksiklikleri ortaya çıkardılar; Hegel'in temel öncüllerine köklü itirazler getirerek yola düşüp, üstadın öğretisini tepesi üstüne çevirme noktasına geldiler.

Bu süreci Ludwig Feurbach başlattı: Varlığı fikirlerin belirlediği anlayışını çürüterek, tam tersinin geçerli olduğunda, yani varlığın bilinci belirlediği görüşünde ısrar etti. Başka bir genç Hegelci olan Karl Marx, bir bütün olarak toplum içindeki toplumsal ve sınıfsal farklılıkların varlığını göstererek bu eleştiriyi daha ileri bir noktaya taşıdı. Sınıfsal farklılıkların kaynağı, Prusya Kralı, Moselle köylüsü ile fabrika işçisi arasındaki statü farklılıklarında yatıyor olabilir miydi? Sayılan kişilerin hepsi de insandı, hepsi de aynı fizyolojik ve anatomik özellikleri taşıyorlardı –fakat onları birbirinden ayıran toplumsal bir uçurum söz konusuydu. On dokuzuncu yüzyılda yaşayan insanlar, on yedinci, on ikinci yüzyıllarda ya da daha eski çağlarda yaşayan insanlardan farklıydılar. İnsanlar Doğa'nın

ürünüydü, fakat bu farklılıklar nasıl meydana gelmişti? İnsanların kendi çevrelerinin ürünleri olduklarını ya da mülkiyetin hırsızlık olduğunu söylemek yetmezdi. Toplumsal ilişkiler ağını ören ve bir sınıf ile başka bir sınıf arasındaki farklılığı ön plana çıkaran koşullar nelerdi? Tabii ki Marx, dünyayı anlamak için bu çelişkiler karmaşasının çözümlenmesi gerekliliğini vurguluyordu. Marx ve onunla aynı fikirde olanlar, bütün ömürlerini bu soruya cevap arayarak ve bu araştırmaları boyunca yazılı tarihin başlangıcından itibaren farklılaşmış toplumsal oluşumlara dair çözümlemeler ortaya koyarak geçireceklerdi. Yazılı tarih ancak, birbirleriyle çatışan taraflar ve onların çıkarları arasında bir çatışma olarak anlaşılabilirdi. Tarihin bu şekilde kavranması daha sonra tarihsel materyalizm şeklinde kategorize edildi ve bazı bakımlardan, Marx, Friedrich Engels ve onların yolundan giden tarihçilerin tarihe en önemli katkısı olageldi. Bu perspektif tarih çalışmalarının niteliğini de dönüştürdü; örneğin feminist araştırmalar ve Siyah araştırmaları alanları bu gelenekten çok şey ödünç aldılar. Ve bu perspektif, kalıcı bir değere sahip olduğu için de gezegen durdukça etkisini sürdürmeye devam edecektir.

Komünist Manifesto'yu (1848) Rus Devrimi'nden bile önce kutsal bir metin statüsüne çıkarmış olan şey nedir? *Komünist Manifesto* Marx ile Engels'ten, Komünist Liga'nın kuruluş programı olarak yazılması istenen bir metindi. Esasen Alman sürgünler ile onların Belçikalı ve İngiliz destekçilerinden oluşuyor olup, 1847 yazında Londra'da toplanan

Liga'nın şiarı "Bütün ülkelerin işçileri birleşin"di ve tüzüklerinin birinci maddesi bu şiara yeterince açıklık getiriyordu: "Liga'nın amacı burjuvazinin devrilmesi, proletaryanın egemenliğinin kurulması, uzlaşmaz sınıf çelişkilerine dayanan eski burjuva toplumunun ortadan kaldırılması ve ne sınıfların ne de özel mülkiyetin olacağı yeni bir toplumun kurulmasıydı."[3]

Merkez Komite, Marx'tan bir manifesto hazırlamasını istemişti. Birkaç ay sonra, metin hâlâ şekillenmiş görünmüyorken, biraz hırçın mizaçlı bir üçlü (Yurttaşlar Karl Schapper, Heinrich Bauer ve Joseph Moll) Komite adına yazara şöyle bir uyarı mektubu gönderdiler:

> [Londra'daki] Merkez Komite, Brüksel Bölge Komitesi'ni Yurttaş Marx'a, eğer son Kongre'de kendisinin de onayladığı şekilde hazırlanmasına karar verilen Komünist Parti Manifestosu 1 Şubat Salı gününden önce Londra'ya ulaşmazsa şahsına karşı yeni tedbirler alınacağını bildirmekle görevlendirir. Yurttaş Marx'ın Manifesto'yu yazmaması durumunda, Merkez Komite, kendisine Kongre tarafından tevdi edilen belgelerin derhal geri teslim edilmesini ister.[4]

Yoldaşların bu şekilde kızmış olmalarının geçerli bir sebebi bulunuyordu. Çeşitli Avrupa ülkelerinden halk arasında, özellikle de işçiler arasında 1815 Antlaşması'na karşı huzursuzlukların arttığı yolunda bilgiler ulaşmaktaydı kendilerine. Almanya'da her an demokratik bir patlamanın

---

3) Bkz. David Riazanov, *Karl Marx and Friedrich Engels: An Introduction to Their Lives and Work*, çev. Joshua Kunitz, New York: Monthly Review Press, 1973 (1927; ilk yayını 1937), s. 74. Ayrıca bkz. www.marxists.org/archive/riazanov/works/1927-ma/ch04.htm.
4) *A.g.y.*, s. 78.

olması bekleniyordu. Bütün bu gelişmeler dikkate alındığında, Yurttaş Marx'ın derdi neydi? İşin doğrusu, Marx metin üzerinde çalışmasını sürdürüyordu, fakat gecikmeye yol açan şey de mükemmelliyetçiliğiydi (bir metnin büyük önem taşıdığının bilincinde olduğunda ona çok uzun zaman ayırır ve yoğun emek sarf ederdi). Marx her sözü ve cümleyi yeniden ifade etmek için ter dökmeye devam ederken, Marx ve Engels konferanslarda ve ayrıntılı görüş alışverişlerinin yapıldığı toplantılarda, Londra ve Brüksel'de sürgündeki göçmen Alman işçileri ve entelektüelleriyle (çoğu Alman İşçileri Eğitim Birliği'nin üyesiydi) kıyasıya tartışma halindeydiler. İlk başta düşünülen örgütlenme modeli Fransız devrimcilerinin gizli dernekleriydi, fakat İngiliz Çartistleriyle temas kurdukça açık kitle örgütlenmesinin ve kamuya dönük ajitasyonun üstün yönlerini de görmekteydiler.

Yazarların ikisinin de boş uğraşları yoktu, ancak uyarı mektubu (modern dönemde bir yayıncının ya avansın geri ödenmesini ya da bitmiş bir müsvettenin teslim edilmesini şart koşmasına eşdeğer bir tavırdı bu) süreci hızlandırmaya yetti. Marx, Yurttaş Engels'ten de yardım alarak, nihai metni 1848'in Şubat ayının ilk haftasında teslim etti. Sonra da bu metin, 1848 devrimlerinin ilkin Fransa'da, ardından kıtanın geri kalan bölgelerine yayılarak patlak vermesinden birkaç gün önce yayınlandı. *Komünist Manifesto*, bu olayların mayalanma aşamasında herhangi bir rolü bulunmamasına ya da bu olaylar üzerinde herhangi bir etki yaptığından söz edilememesine rağmen, etkisini giderek arttıracaktı. 1871 Paris Komünü günlerinde, ana hatları bu metinle or-

taya konmuş bulunan mesaj oldukça yaygınlaşmış durumdaydı. *Komünist Manifesto*'nun ünlü açılış cümleleri, önlerinde uzanan yüzyıl açısından kehanetvari bir öngörü niteliğindeydi –tek fark, komünizm hayaletenin artık sadece Avrupa'nın üzerinde değil, bütün dünyanın üzerinde de dolanıyor olmasıydı.

Komünist Manifesto bir sentezin ürünüydü: İki yazarının bilincini yoğuran kaynaklar Alman felsefesi, İngiliz iktisadı ve Fransız siyasetiydi.[5] Şimdi bu metin üzerinde ayrıntılı yorumlarda bulunmaya gerek yoktur; o, kendi başına okunmayı hak eden bir kitaptır. (Eric Hobsbawm'ın *Komünist Manifesto*'nun son versiyonlarından birisi için kaleme aldığı Sunuş yazısı, ana mönü iştahını kabartmaya yarayan leziz bir başlangıç yemeğidir.)[6]

Marx, o devirde var olduğu şekliyle burjuva toplumunun kapsamlı bir eleştirisini ortaya koymak için, bütün insan toplumlarının bir üretim tarzından başka bir üretim tarzına nasıl bir evrim geçirdiğini açıklama zorunluluğunu duymuştu, çünkü onun görüşünce, üretim ilişkileri her toplumun 'anatomik sistemi'ni oluşturmaktaydı ve Marx'ı kapitalizmin işleyiş mekanizmasini ayrıntılı biçimde incelemeye sevk eden etken buydu. Sosyolojiye ve tarihe zaten hakimdi, fakat, İngiliz ve Fransız devrimlerini örnek alarak kapitalist sistemi yaratmış burjuvazinin yenilgiye uğratılmasına katkıda bulunacak bir devrimci te-

---

5) Tabii bu, benim okuduğum dönemde Oxford Üniversitesi'nde kullanılan SFİ (Siyaset, Felsefe, İktisat) formülünden bir hayli farklıdır.
6) Karl Marx ve Friedrich Engels, *The Communist Manifesto* (Eric Hobsbawm'ın Sunuş'uyla), Londra, Verso, 1998.

orinin temellerini atmak için iktisada ihtiyacı vardı. Ortaçağ feodalizminin rahminde burjuvazisinin büyümesi gibi, burjuvazinin rahminde yeni bir sınıf şekilleniyordu: sanayi proletaryası. Her sistem kendi mezar kazıcılarını yaratmaktaydı. Feodalizmden kapitalizme geçiş yüzyıllarca sürmüştü. Sosyalizm/komünizmin kapitalizmin yerini alması için ne kadar çok zamanın geçmesi gerekecekti acaba? *Komünist Manifesto*'nun yazarları bunun için hiçbir takvim belirlemiyorlardı, fakat böyle bir sürecin kaçınılmazlığı kendiliğinden bir patlamanın/geçişin olacağını ima edecek şekilde vurgulanmaktaydı. Bu konuda ortalığı kaplayan mekanik yorumların rağbet görmesini buna bağlamak gerekirdi.

Komünist Manifesto'da kapitalizmin kökten dönüştürme kapasitesine dair lirik bir övgü vardır: Burjuvazi "Mısır'ın piramitlerinden, Roma'nın su kemerlerinden ve Gotik katedrallerden kat kat üstün harikalar yaratmıştır".[7] Buna bağlı olarak, dünyanın yeni harikalarından söz etme vesilesi doğmuştu:

> Burjuvazi henüz yüz yılı bulmayan sınıf hakimiyeti süresince daha önceki kuşakların hepsinden daha büyük ve daha görkemli üretici güçler yarattı. Doğa güçlerine boyun eğdirilmesi, makineler, kimyanın sanayi ve tarıma uygulanması, buharlı gemiler, demiryolları, elektrikli telgraflar, koskoca kıtaların tarıma, nehirlerin gemiciliğe elverişli kılınması, mantar gibi biten dev nüfuslar –daha önceki yüzyıllarda, toplumsal

---

7) Karl Marx ve Friedrich Engels, "Burjuvazi ve Proleterler" bölümü, *The Communist Manifesto*, çev. Samuel Moore, Londra: Penguin, 1967, s. 80-86.

emeğin bağrında bu üretici güçlerin yattığına ilişkin bir önsezi olsun var mıydı acaba?[8]

Bütün bunların altında, burjuvazi kendi çıkarları (tabii ki bir azınlığın çıkarları) doğrultusunda kendi devrimlerini gerçekleştirirken, bu temeller üzerinde başarılan muzaffer bir proleter devriminin 'zorunluluk alanı'nı 'özgürlük alanı'na dönüştürmekte çok daha ileri gidebileceği inancı yatıyordu. Tabii ki *Komünist Manifesto* ileri görüşlü bir metindi ve onun öngörülerinden birçoğu kanıtlanmadı. Bir kere, kapitalizm son derece geniş bir alana yayıldı, ama bunu yaparken -bırakın sömürgeleşmiş dünyadan çıkmayı- ana ülkelerini kapitalistlere karşı işçilerin yer aldığı basitleşmiş bir sınıf yapısı şeklinde kutuplaştırması bile gerekmedi. Britanya bu noktaya en fazla yaklaşan ülkeydi, ancak Batı Avrupa'nın geri kalan kısmında köylülerle çiftçiler önemli bir toplumsal katman olarak varlıklarını muhafaza etmeyi sürdürmüşlerdi. Marx'ın da daha sonraki çalışmalarında kabul ettiği üzere, emek güçlerini satan kesimler de kendi aralarında daha iyi ücret alan işçiler ile işsizlerden ve şehir şehir dolaşan göçebe işçilerden oluşan yedek ordular şeklinde bölünmüşlerdi. Bu olguya bir de yaşa, dile, dine, toplumsal cinsiyete ve etnik kökene dayalı farklılaşmaları ve proletaryanın sınıf düşmanına karşı birlik olmasının çok basitçi bir görünüm arz ettiğini ekleyin. İşte, sosyoloji bu konuda yetersiz kalmıştı; gerekli olan, birincisi, siyaset; ikincisi, feodal ya da pre-kapitalist kalıntılara karşı burju-

8) *A.g.y.* [Türkçesi için bkz. *"Komünist Manifesto" ve Hakkında Yazılar* içinde, Yordam Kitap, 2008, Nail Satlıgan çevirisi.]

vaziyle, burjuvaziye karşı da köylüler ve küçük burjuvaziyle ittifaklara gitmeyi temel alan bir parti programıydı. Şüphesiz, sosyal demokrat hareket bu ve benzeri konularda uğraşmak gibi meşakkatli bir görevi yerine getirmeye çalışırken, bütün bu gelişmelerin hararetli tartışmalara yol açmasında şaşırtıcı bir durum yoktu.

Komünizmin kurucuları, bir sistem olarak kapitalizmin asla tek bir devletle sınırlı kalamayacağını, canavarın doğasında böyle bir şey olmadığını tekrar tekrar vurgulamışlardı. Marx, sanayi kapitalizminin doğumuna ilişkin olarak zengin bir anlatı ortaya koymuştu. İlk tohumları Ortaçağ İtalyası'nın şehirlerinde atılan sanayi kapitalizmi, emekleme aşamasını Flanders ve Hollanda'da geçirmiş, ergenliğinde Portekiz ve İspanyol imparatorluklarında boy atmış ve İngiliz Devrimi'nin yardımıyla, on yedinci yüzyılın sonunda İngiltere'de olgunlaşmıştı. Burada söz konusu olan, birbiriyle bağıntılı bir anlatıydı: İngiliz tarımı, kendi şehir adacıklarındaki Flaman zanaatkârları ve tacirlerinin ihtiyaçlarına karşılık vermeden ticari bakımdan önem kazanamazdı. Eğer bu ihtiyaçlar karşılanmamış olsaydı da Sanayi Devrimi gecikmiş olurdu. Fakat bir kez bu noktaya gelinince, kapitalizmin dünya çapında yayılmaktan başka bir seçeneğinin olması mümkün değildi ve sistem kâr elde etmeye dayandığı için de sömürü olmadan ayakta kalamazdı; sistemin büyümesi ve yayılmasının biricik sonucu, devrim dalgasının dünyaya yayılmasına katkıda bulunacak bir dizi çelişkinin doğması olabilirdi. İşte bu güçlü fikir, sistemin çelişkilerinden proleter devrimleri çıkartabilecek siyasal partiler yaratmanın temeli haline

gelmişti. Çelişkilerin en aşırı tezahürü elbette ki savaştı ve Marx'ın daha yetenekli Rus takipçilerinden birisi, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra açılan dönemi 'bir savaşlar ve devrimler çağı' şeklinde niteleyecekti.[9]

Herkesçe bilinir ki, Marx ve Engels geride, sosyalist ya da komünist bir toplumun nasıl olması gerektiği konusunda ayrıntılı bir model bırakmamışlardı; bu da onların Batı'daki destekçilerinden daha akademik eğilimli olanlarını, Marx'ın asıl özgünlüğünün felsefe ve iktisat alanlarında aranması gerektiğini vurgulamaya götürmüştü.[10] Hiç şüphesiz mesele o kadar basit değildi. Rosa Luxemburg ve genç Leon Troçki ile 1917'den önce *Devlet ve Devrim*'i kaleme almış Vladimir İ. Lenin'den başka Petrograd'da iktidarı devralmış az sayıdaki kişiler de, Marx'ın 'proletarya diktatörlüğü'nden bahsettiğinde aklmda tuttuğu düşünceyi geliştirmeye eğilimliydiler. 1848 devriminin yenilgiye uğraması, modern devletin doğasıyla ilgili çeşitli düşünceler doğurmuştu. Paris Komünü ise, geleceğin alt üst oluşlarında sosyalist bir cumhuriyetin neye benzeyebileceğini kısacık bir dönem için gözler önüne sererek yıkılmıştı.

Marx'ın Komünarlar'ın mağlubiyetine karşılığı, 1871'de, aynı yıl kaleme aldığı *Fransa'da İç Savaş: Paris Komünü* başlıklı kitabıydı. Marx bu kitabında ve ilk defa olarak, proleter bir devletin ana çizgilerini geliştirmeye girişmişti. Ancak her halükarda bir öngereklilik olarak gös-

---

9) *Komünist Manifesto*'nun ilk Rusça çevirisini, daha sonra anarşizmin kurucusu olacak Mihail Bakunin yapmıştı.
10) Durum gerçekten böyle olsaydı, *Komünist Manifesto* ile siyasal metin niteliği taşıyan ve bazı çözümler öneren çok sayıda başka makale ve broşür de tarihsel açıdan merak uyandıran birer belge olmaktan öteye anlam taşımazlardı.

terilen şey, eski devletin yenilgiye uğratılması ve parçalanmasıydı:

> Merkezileşmiş Devlet gücü, her tarafa yayılmış düzenli ordusu, polis aygıtı, ruhban sınıfı ve yargı makamlarıyla (sistematik ve hiyerarşik bir işbölümü planı uyarınca tasarlanmış bu organlarla), mutlak monarşi döneminde ortaya çıkmıştır ve yeni doğmakta olan orta sınıf toplumunun feodalizme karşı mücadelelerinde kuvvetli bir silah işlevi görmüştür. Modern sanayinin gelişmesi, genişlemesi ve sermaye ile emek arasındaki sınıf uzlaşmazlığını keskinleştirmesiyle aynı zamanda Devlet gücü de giderek sermayenin emek üzerindeki ulusal gücü, toplumsal köleliği sağlamak üzere örgütlenmiş bir kamusal güç, sınıf despotizminin motoru karakterine büründü. Sınıf mücadelesinde ileri bir aşamayı temsil eden her devrimin ardından, Devlet gücünün salt baskıcı karakteri kendisini giderek daha kalın çizgilerle göstermekteydi.[11]

Marx, Fransız Cumhuriyeti'ne sorunun bir parçası gözüyle bakıyordu. Cumhuriyet, "işçi sınıfını, 'sosyal' cumhuriyetin kendilerinin topluma bağlılığını sağlayan cumhuriyet anlamına geldiğine ikna etmek amacıyla"[12] eski devlet aygıtının baskıcı güçlerini destekleyip onlardan faydalanmanın peşindeydi. Bu aygıt, biçimi değişse de (parlamenter cumhuriyet ya da emperyal monarşi şeklinde olsa da) burjuva devletinin omuriliğiydi; burjuvazinin diktatörlüğünü bu oluşturuyordu. Bu

---

11) Karl Marx ve Vladimir I Lenin, *Civil War in France: The Paris Commune*, 2. gözden geçirilmiş basım, New York, International Publishers Co., 1988 (1871). s. 54-55. Ayrıca bkz. marxists.org/archive/marx/works/1871/civil-war-france/index.htm).
12) *A.g.y.*

yüzden, gerçek bir devrimin ilk önceliği eski aygıtın parçalanması olmalıydı: "Dolayısıyla, Komün'ün ilk kararnamesi düzenli ordunun ortadan kaldırılması ve onun yerine silahlı halkın geçirilmesi üzerineydi."[13]

Marx'ın bu metinlerini vurgulamak önemlidir. Her şeyden önce, bu metinler onun uzun erimli tarih görüşünü yansıtmaktadır. İngiliz ve Fransız devrimleri eski rejimleri yenilgiye uğratmışlar ve yeni devletlerin ihtiyaçlarını karşılayacak yeni model ordular yaratmışlardı. Proleter bir devrimi daha azıyla yetinebilir miydi? İkincisi, son zamanlarda Marx'ı öncelikle basın özgürlüğü ve edebiyatla uğraşan, ailesi ve arkadaşlarıyla birlikte Kuzey Londra'daki Parliament Hill'da pikniğe çıkmadığı zamanlar British Museum'un eski okuma odasında sermayenin gelgitlerini analiz etmekle meşgul, nazik bir Viktorya çağı beyfendisi gibi göstererek, onu Rus ve Çin devrimlerinin felaketler doğuran uygulamalarından korumaya yönelik eğilim giderek güçlenmektedir. Elbette yukarıda sıralananlar doğrudur, ancak Marx'ın devrimci görüşlerini (onlarsız komünist bir gelecek tasavvur etmesinin mümkün olmadığı fikirlerini) gizlemenin bir maskesi olarak kullanılmamalıdır.

Marx, Komünarlar'ın embriyon halinde kurduğu siyasal yapıları, en demokratik burjuva cumhuriyetinden bile daha ileri ve daha üstün bir niteliksel sıçrama saymıştı:

> Komün, şehrin her köşesinde genel oy hakkının kullanılmasıyla teşekkül eden, sorumlu ve kısa bir süre içerisinde geri çağrılması mümkün belediye meclis üyelerinden oluşuyor-

---

13) *A.g.y.*, s. 57.

du. Komün'ün üyelerinin çoğu doğal olarak emekçi insanlar ya da işçi sınıfının kabul görmüş temsilcileriydi. Komün parlamenter bir organ değil, aynı zamanda hem yürütme hem de yasama yetkileri bulunan, işlek bir organ olacaktı. [...] Komün üyelerinden aşağı indikçe, kamu hizmetleri *emekçilerin ücretleri* seviyesinde görülecekti.

[...]

Eski hükümet gücünün salt baskıcı organları yok edilip ortadan kaldırılırken, meşru işlevleri toplumun kendisi üstünde üstünlük kurmuş bir otoriteden geri alınacak ve tekrar toplumun sorumlu mensuplarına devredilecekti. Parlamentoda halkı yönetici sınıfın hangi üyesinin kendi aleyhlerine temsil edeceğine üç ya da altı yılda bir karar vermek yerine, genel oy hakkı Komünlerde birleşmiş halka hizmet edecekti –tıpkı bireysel oy hakkının kendi işyerine işçi ve yönetici arayan patronların işine yaraması gibi.[14]

Ne Komün yalnızca işçilerin çıkarlarına hizmet edebilirdi; ne de toplumun diğer alt katmanlarını güçlendirmemezlik edebilirdi:

Komün, köylülere "bizim zaferimiz, sizin biricik umudunuzdur" mesajını iletmekte yerden göğe haklıydı. [...] Komün köylüyü kan vergisinden kurtaracak -ona ucuz bir hükümet sağlayacak-, şimdiki kan emicileri olan noterler, avukatlar, cellatlar ve diğer adli vampirlerin yerine kendisinin seçtiği ve kendisine karşı sorumlu olan ücretli komün memurlarını geçirecekti. Böylece köylüyü kır polisinin, jandarmanın ve karakol amirinin zorbalığından kurtarırken, rahibin köreltici vaazları yerine öğretmenin aydınlanmacı dersleriyle tanıştıracaktı.[15]

14) *A.g.y.*, s. 57-58 (vurgular asıl metindedir).
15) *A.g.y.*, s. 63-64.

Komün ayrıca köylülerin borçlarını erteleyebilir ve 'kapitalist tarımın rekabeti'yle karşı karşıya kalmış durumdaki bir köylülüğe gerçek yardımlarda bulunabilirdi.[16]

1871 deneyimi, orta sınıfların işçilerin saflarına nasıl kazanılabileceğini göstermişti; "bu, işçi sınıfının, Paris orta sınıfının büyük kısmı tarafından bile, açıkça sosyal inisiyatif almaya yetenekli tek sınıf olarak kabul edildiği ilk devrimdi" [17]

En büyük başarı Komün'ün yaratılmış olmasıydı, ancak öğrenilen başka dersler de söz konusuydu:

> Eğitim kurumlarının tamamı parasız olarak halka açıldı, aynı zamanda bu kurumlar Kilise'nin ve Devlet'in her türlü müdahalesinden arındırıldı. Böylece yalnızca herkese eğitim imkânı tanınmakla kalınmıyordu, bunun yanı sıra, bilim de sınıfsal önyargılar ve devlet gücünün ayağına bağladığı prangalardan kurtulmuş oluyordu.
>
> [...]
>
> Kaldı ki Komün'ün, üzerinde eski damgası taşıyan hükümetlerin tümünün değişmez özelliği olan yanılmazlık gibi bir iddiası söz konusu değildi. Komün, icraatlarıyla bildirilerini herkese alenen duyurmakta ve bütün eksikliklerini halkla paylaşmaktaydı.[18]

Marx lafını esirgememek için de, "geçmiş devrimleri yaşamış ve devrime hâlâ sadık kişiler"in de olduğu Komün liderlerinden bazılarına ağır eleştiriler yöneltmişti: "Böyle kişilerin ortaya çıkması, önlenmesi mümkün olmayan bir kö-

---

16) A.g.y., s. 64.
17) A.g.y., s. 62.
18) A.g.y., s. 58, 67.

tülüğe tekabül eder; bu insanlar zamanla elenip bir kenara atılacaklardı muhakkak, ancak zaman Komün'e bu fırsatı bırakmayacaktı."[19] Yine de gelecek açısından önemli olan, deneyimdi:

> Komün'ü hedef alan yorumların ve kendi çıkarlarının ifadesini onda gören kesimlerin fazla olması, daha önceki hükümet biçimlerinin çoğu baskıcı bir karakter taşırken, Komün'ün son derece geniş bir siyasal oluşumu temsil ettiğini göstermektedir. Zaten Komün'ün asıl sırrı burada yatıyordu. Komün özünde işçi sınıfının hükümetiydi; üreticilerin mülk sahibi sınıfa karşı verdikleri mücadelenin ürünüydü; emeğin iktisadi kurtuluşunun o mekanizma içerisinde nihayet keşfedildiği siyasal oluşumdu.
>
> Keza, son koşulun dahil olmaması halinde Komün'ün yapısını hayata geçirmek imkânsız olur ve hayalden ibaret kalırdı. Üreticilerin siyasal egemenliği, toplumsal kölelik koşulları sürerken kurulamazdı.[20]

1871'de geçerli sayılabilecek olan durum, elli yıl sonra artık geçerliliğini yitirmişti. Rus Devrimi'nin başarısından korkuya kapılan Batı'nın kapitalizm yanlısı politikacıları, ciddi ciddi kendi evlerinde düzeni sağlamanın yollarını düşünmeye koyulmuşlardı. Bu amaçla, kadınlara oy hakkı tanımak dahil olmak üzere birtakım toplumsal ve siyasal reformlar gerçekleştirildi. İşçilerin geniş kesimleri giderek bu egemenlik biçimine rıza gösterdiler; bu rızanın sebeplerinden birisi, Marx'ın belli belirsiz biçimde tanımladığı sosyalizm ufku ile kendilerine Marksist diyenlerin

---

19) *A.g.y.*, s. 67
20) *A.g.y.*, s. 60.

gerçekleştirdiği ilk devrimin arkaplanını oluşturan toplumsal koşullar arasında var olan muazzam uçurumdu: 1917'deki Rusya, köylülerin nüfusun çok büyük çoğunluğunu teşkil ettiği azgelişmiş bir kapitalist ülkeydi. 1949'daki Çin'de köylü egemenliği daha da fazlaydı. Marx daha farklı bir sosyalizm resmi çizmişti; ona göre, sosyalizm bolluk ekonomilerine dayanmak zorundaydı. Rusya ve Çin'in her ikisi de kıtlığın her çeşidinin cirit attığı toplumsal oluşumlardı. Devrimlerin Almanya, Fransa ve Britanya'da değil de bu ülkelerde yapılmış olması, hem teori hem pratik düzeyinde çeşitli sorunlar doğuracaktı. Komünizm fikrinin kurucularının umudu haklı çıkmamıştı. 1848'den sonra Marx, Avrupa burjuvazisine artık bel bağlanamayacağının farkına varmıştı. Burjuvazi artık, İngiltere'de ve Fransa'da 1648'de ve 1789'da olduğu gibi öncü sınıf değildi; 'toplumsal ceset' olmasına ramak kalmıştı. Burjuvazinin durumu böyleyken proletarya ne haldeydi? Bu açıdan da *Komünist Manifesto*'nun yazarları, ileri kapitalist ülkelerde işçileri devrim davasına kazanmanın güçlüklerini ciddi derecede küçümsemişlerdi. Sosyal Demokrat partilerin kurulması Marx ve Engels'in önlerindeki sorunların farkına varmalarını sağlamıştı ve bu ikili, Alman Sosyal Demokrasisi'ni hedef alarak kaleme aldıkları *Gotha Programı'nın Eleştirisi*'nde (1875) keskin görüş ayrılıklarını şu sözlerle dile getirmişlerdi:

> Alman İşçilerinin Partisi enternasyonalizmini neye indirgemektedir? Egemen sınıflara ve onların hükümetlere karşı ortak mücadelede, çalışan sınıfların uluslararası kardeşliğine eşdeğerde bir ifade olması amaçlanan burjuva Barış ve Özgür-

lük Ligası'ndan ödünç alınmış bir deyiş olarak, harcadığı çabaların ve yaptığı girişimlerin sonucu 'halkların uluslararası kardeşliği'nin önünü açacak olan bir bilinçlenmeye. Zaten bu yüzden, Alman işçi sınıfının uluslararası işlevi konusunda tek bir laf edilmiyor! [...]

Aslında, programdaki enternasyonalizm Serbest Ticaret partisinin bile *inanılmaz derecede gerisinde* durmaktadır. Serbest Ticaret yanlıları da kendi girişimlerinin sonucunun 'halkların uluslararası kardeşliği'ne varacağını ileri sürüyorlar. Ama bunun yanı sıra, ticareti uluslararası düzleme taşımak ve her halkın ticaretini kendi ülkesinin sınırları içerisinde yürütmesi bilincini kesinlikle yeterli görmemek için gayret sarf etmekten geri kalmıyorlar.[21]

Bunlara ek bir sorun daha vardı: Geliştiği haliyle Sovyet modeli, evrensel düzeyde işçilere cazip gelmemişti. Marx'ın 1848'den sonra Prusya burjuvazisi hakkında dile getirdiği eleştiriler, 1917'den sonra Avrupa sosyal demokrasisinin egemen kesimleri için de söylenebilirdi. Ancak sosyal demokrasinin 1991'den sonra sermayeye tam olarak teslim olmasıyla birlikte, şu sözler artık modern çağda yaşayanların kulaklarına fazlasıyla anakronik gelebilirdi:

[...] kendine güvenmez, halka inanmaz, yukarıdakilere homurdanır, aşağıdakilerden ödü kopardı; her iki tarafa karşı da bencil ve benciliğinin bilincindeydi; tutucular karşısında devrimci [elbette 1950'den sonraki dönem için bundan çok ender hallerde söz edilebilirdi –T.A.], devrimciler karşısında tutucuydu; kendi sloganlarına dahi güveni yoktu, fikir yerine

21) Karl Marx ve Friedrich Engels, *Critique of the Gotha Programme* (*Selected Works* içinde), Moskova, Progress Publishers, Cilt 3, s. 13-30, vurgular asıl metindedir. Ayrıca bkz marxists.org/archive/marx/works/1875/gotha/index.htm.

laf kalabalığına düşkündü; dünya fırtınası karşısında ürkek, dünya fırtınasının sömürücüsüydü; hiçbir hususta enerji sahibi değildi, her hususta intihalciydi; özgünlükten yoksun olduğu için adiydi, adiliğinde özgündü; kendi isteklerine küçük hesaplı, girişim gücünden yoksun, kendine güvenden halka güvenden yoksun, dünya tarihi çapında bir görevden yoksun, nalet bir moruk. [...][22]

22) Riazanov, *Karl Marx and Friedrich Engels*, s. 96. Ayrıca bkz. www.workers.org/cm/ch05.html. [Pasajın Türkçe çevirisi için bkz. K. *Marx/F. Engels, Hayat ve Eserlerine Giriş*, çev. Ragıp Zarakolu, Belge Yayınları, İstanbul, 1978, s. 93.]

İKİ

Komünist Manifesto'nun yazarları, takipçilerinin birçoğundan farklı olarak, kendi çalışmalarının hatalar ve yanlış değerlendirmelerden muaf olduğunu düşünmemişlerdi. Böylesi bir eğilim eleştirel düşünceye yabancıydı ve ikisi de kendilerine, bir gün yazdıklarının din katma çıkarılacağı söylenecek olsaydı kesinlikle dehşete kapılırlardı. Marx *Louis Bonaparte'in 18 Brumaire*'i'nde (1852) bu düşüncesini su götürmez bir dille ifade etmişti. Onun devrimler hakkında yazdıkları, ilk planda onları teorize edenler için de aynı derecede geçerlilik taşıyordu:

> [...] proleter devrimler [...] kendilerini durmadan eleştirir, süreç içerisinde her fırsatta duraklayıp kendilerine bir ba-

kar, yeniden başlamak üzere görünüşte elde ettikleri noktalara geri döner, ilk girişimlerinin yetersizlikleri, zayıflıkları ve faydasızlığını acımasızca alaya alır ve düşmanlarını ancak, onlar yeni bir kuvvet toplamış olarak kendi önlerinde tekrar, daha devasa bir güçle ayağa dikilsinler diye alt etmiş görünürler. [...][23]

Ya bu insanlar kendilerini çözümlemekten aciz olsalardı? O zaman onlar da 1927'den sonra Sovyetler Birliği'ne egemen olan partinin ve devlet bürokrasisinin kaderini paylaşıp, "tükenip gitmiş, bunak mahlûklar" haline gelirlerdi. Halklarına sivil özgürlükleri tanımayan, her türlü örgütlenme ve birlik olma hakkını gasp eden, iletişim araçları üzerinde tam bir tekel uygulayan, düşünceleri bastıran ve meşruiyetini korumak için milliyetçiliğin ve yabancı düşmanlığının en kaba yollarına sapan otoriteryan devlet aygıtlarının çöküşünü ne dost öngörmüştü ne de düşman.

Rus Devrimi üzerinde çalışan Marksist-olmayan tarihçilerin duayeni E.H. Carr, kendisiyle ölümünden önce yapılan ve Sovyetler Birliği'nin çöküşünden on yıl evvel yayınlanmış söyleşisinde, Soğuk Savaş ideolojisi ve siyasetinin yeniden boy göstermesinin, Devrim'i nesnel gözlerle değerlendirmeye yönelik her türlü girişimi boğacağı korkusunu dile getirmişti:

Bugün Devrim'in olumsuz sonuçları üzerinde durmaya pek gerek yok. Yıllardan beri -özellikle de son birkaç aydan beri- yayınlanan çeşitli kitaplar, gazeteler, radyo ve televiz-

23) Karl Marx, *The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte*, New York: International Publishers, 1963 (1852), s. 19.

> yonlarda bu noktalara değinmek zaten bir takıntı halini aldı. Tehlikenin yattığı yer, bizim Devrim'in sicilindeki korkunç lekelerin, yol açtığı insan kayıplarının, onun adına işlenmiş olan suçların üstünü örtecek olmamızda değil. Tehlike, bizim Devrim'i tümüyle unutma ve onun muazzam başarılarını sessizlikle geçiştirme düşüncesini cazip bulmamızdadır. [...] Elbette, Devrim'in başarılarından söz eden herkesin anında bir Stanilist damgasını yiyeceğini adım gibi biliyorum. Fakat halihazırda böylesi bir moral şantaja boyun eğmeye de kendi payıma hiç niyetim yok.[24]

Stalinizmi ve onun mirasçılarını izah etmeye ya da çözümlemeye yönelik her türlü girişim, ister istemez Devrim'in hedeflerini ana hatlarıyla, doğduğu ilk nehir yatağından itibaren akışını ortaya koyarak yola çıkmak durumundadır. Bunu tasavvur etmek güç olabilir, ancak Rus Devrimi'nin 1917'de başarıya ulaşmasının yeşerttiği umutlar her türlü ölçeğin ötesindedir. Bu başarının getirdiği umutlar ulusal sınırları kolayca aşmış ve Avrupa'nın her köşesindeki işçi sınıfını uyandırmıştı. Rusya'da meydana gelen olaylar Asya'da sömürgeciliğe karşı güçlenmekte olan ulusal hareketlere müthiş bir ivme kazandırmıştı. Aslına bakacak olursak, Petrograd'daki zafer olmasa sömürge ülkelerin bağımsızlıklarına kavuşmaları daha bir elli yıl gecikirdi. Nitekim, 1991'den sonra yeni-sömürgeciliğin yükselişe geçmesini (Yugoslavya'nın parçalanması, Irak ve Afganistan'ın işgal edilmesi, ABD'nin askeri üslerinin yüzü aşkın ülkeye yayılarak çoğalması) kolaylaştıran etken Sovyetler Birliği'nin dağılması olmuştur.

24) E.H. Carr, "The USSR and the West", *New Left Review*, 1 (111), Eylül 1978, s. 25-36.

Devrim'in başarısı sosyalist fikirleri takip eden kitleyi çoğaltıp büyütmüştü. O zamana değin Devrim'in peşine takılmış olanlar büyük oranda bir azınlık kesimdi; birkaç istisnayla, Avrupa'da ince bir entelektüeller ve işçiler tabakasından müteşekkildi. 1917'den sonra sosyalizm, yeryüzünün her tarafındaki milyonlarca insanın gözüne pratik bir ihtimal olarak görünmeye başladı. İmparatorluklar varlıklarının tehdit altında olduğunu hissettiler. Sermaye korkusundan tir tir titrer oldu. Sosyal demokrasi devrimden yana olan ve olmayan fraksiyonlara bölündü. Başka bir deyişle, Petrograd'ın düşüşü evrensel çaplı bir olay haline gelmişti. Marx ve Engels'in *Komünist Manifesto*'da duyurdukları hayalet dirilmişti. Kendilerininkinden başka üç kıtanın geniş kısımlarını işgalleri altında tutan Avrupa'nın egemenleri, tebalarının huzursuzluğu giderek artarken, kendileri de rehavetten sıyrıldılar. Taç giymiş başların daha önce de devrilip koparıldığı olmuştu gerçi, fakat o eylemlerden sorumlu olanlar daha ziyade tarihsel bir ilerlemenin, neyi değiştirdiğinin bilincinde olmayan ajanlarıydı. Cromwell, gerek I. Charles'la pazarlığa girerken gerekse inatçı ve dalavereci monarkın her türlü girişimi ve uzlaşma önerisini reddedip geriye tek bir çözüm yolunu açık bıraktıktan sonra bile, kendisine takdir-i ilahinin yol gösterdiğine inanıyordu. Robespierre soyut ilke adına hareket ettiği iddiasındaydı. Lenin ise yalnızca farklı bir tarihsel çağın meyvesini toplayan siyasetçi değildi, aynı zamanda, mevcut toplumsal güçler konusunda yeni bir anlayışla faaliyet yürüten bir siyasal partinin önde gelen bir önderiydi. Bolşevikleri kendilerinden önceki diğer bütün devrimci örgüt-

lerden ayıran şey, materyalist tarih görüşleriydi. Yükselmekte olan bir toplumsal sınıfın bilinçli unsurları olarak eyleme kalkıyorlardı ve (partinin üst kademelerinde hararetli bir teorik ve siyasal tartışma aşamasından geçtikten sonra) mülkiyete karşı savaş ilan edip, devletin toplumsal temelini kökünden değiştirmeye kararlıydılar.

Kısa boylu, kel bir adam, Şubat Devrimi'nin ardından Petrograd sovyetinin önünde durup da kendisine retorik bir soru olarak maksatlarının ne olduğu sorusu yöneltildiğinde, sakin bir ses tonuyla ve sözlerinde demagojiden eser olmadan, kendi partisinin iktidarı almaya hazır olduğu karşılığını vermişti ve bu sözü ona inanmayan çığlıklarla, alaycı kahkaha tufanlarıyla karşılanmıştı. Birkaç ay sonra Bolşevikler Petrograd ile Moskova'nın kilit önemdeki sovyetlerinde çoğunluğu elde ettikten ve başarılı bir ayaklanma gerçekleştirdikten sonra da rakipleri onları hâlâ şüphe dolu bakışlarla izliyorlardı. Gerçi bu şaşkınlıklarının geçerli sebepleri vardı. Çarlık Rusyası kültürel ve ekonomik bakımdan azgelişmiş bir ülkeydi. Sayıları on milyonlara varan köylülüğün karşısında ufak işçi sınıfı tabakası cüce gibi kalıyordu. Rusya 'kopmuştu', çünkü Avrupa emperyalizmleri zincirinde 'en zayıf halka'ydı. Birinci Dünya Savaşı bu zayıflığı en çıplak haliyle gözler önüne sermişti ve Bolşevikler de üstünlüğü ele almak için ağırlıklarını koymuşlardı: Toprak, Ekmek ve Barış, Bolşevik Partisi'nin nihayetinde aynı eğilimlere sahip olup, Doğu Cephesi'ndeki yenilgilerden dolayı sersemlemiş durumdaki köylülüğü, şehir proletaryasıyla birleştirmesini sağlayan üç somut hedefiydi.

Marx, sosyalist bir toplumun ancak, hızla bir bolluk ekonomisine dönüşme potansiyeli taşıyan, sanayileşmiş bir toplum temeli üzerinde kurulabileceği konusunda ısrarcıydı. Böylesi bir gelişme, köklü bir halk egemenliğine dayalı bir siyasal düzenin temelini yaratacaktı. İşçilerle köylüler ilk defa anlamlı bir şekilde kendilerini yöneteceklerdi ve bu demokrasi toplumun her düzeyinde (ulusal meclisler şeklinde, fakat ayrıca belediyeler, fabrikalar ve tarlalarda da) geçerli olacaktı. Çarlık Rusyası böyle bir ekonominin neredeyse tam zıttıydı. Bu sebeple, Marx'ın öğretilerine dayanarak politika yürüten bir partinin tek bir önderi bile 'tek ülkede sosyalizm'in kurulabileceği inancında değildi. Lenin bu olguyu, Ekim Devrimi'nin zafere ulaşmasından sonra tekrar tekrar vurgulamıştı:

> Gerek Ekim'den önce gerekse Ekim Devrimi sırasında kendimizi her zaman yalnızca uluslararası proleter ordusunun bir birliği; gelişim ve hazırlık düzeyinden ötürü değil, Rusya'nın olağanüstü koşullarının bir sonucu olarak öne çıkmış bir birliği olarak gördüğümüzü ve ancak böyle görebileceğimizi söyledik. Bu yüzden sosyalist devrimin zaferinin, en azından birkaç ileri ülkede proletaryanın zaferi haline geldiğinde, ancak o zaman nihai bir zafer olarak görülebileceğini de her zaman ifade ettik. En büyük zorlukları işte bu bağlamda yaşadık.
>
> Bizim kaderimizi dünya devrimine bağlamakta haklı olduğumuz her açıdan kanıtlanmıştır. Ne var ki dünya devriminin gelişim hızı bakımından istisnai derecede zor bir dönem geçirdik; ileri ülkelerde devrimin gelişiminin çok daha yavaş, çok daha zor, çok daha karmaşık olduğunu yaşayarak gördük. [...] Fakat neticede, Batı Avrupa'da sosyalist devri-

min bu şekilde daha yavaş [...] gelişimi bize inanılmaz zorluklar yaşatmıştır.[25]

Rusya'da iç savaşı Bolşevikler kazandılar, fakat muazzam bir bedel karşılığında. Antant devletlerinin müdahalesi Devrim'i kana boğmayı başarmakla birlikte, Devrim'i yıkmakta sonuç alamadı. Sermaye Sovyetler Birliği'ni kaybetti, fakat devrimci dalgayı sınırlı tutmayı başarabildi. Macaristan'da Bela Kun'un kısa ömürlü Sovyet Cumhuriyeti, bir süre ayakta kalmış olsa bile, Sovyet devletinin sosyo-ekonomik temelini belirleyici bir şekilde kuvvetlendirmeyi sağlayamadı. Batı'nın kapitalist anayurtlarındaki yönetici sınıflar, önemli demokratik haklar (ve tabii genel oy hakkını) tanıyıp, fabrika disiplininin deli gömleğini (sekiz saatlik çalışma günüyle) gevşeterek, kitlesel başkaldırıları yolundan saptırmayı becerdiler. Bu tedbirlerin yeterli olmadığı ülkelerde sermaye, Lenin'in Petrograd'daki başarısının öcünü çok acı biçimde aldı. İtalya'da, Lenin'in yukarıda zikredilen sözlerinden üç yıl sonra, Benito Mussolini'nin kara gömlekli tugayları, işçi sınıfına ait kulüpleri ateşe verdiler ve her türlü sivil özgürlüğü hızla ortadan kaldırdılar. Mussolini, Winston Churchill dahil olmak üzere Batılı siyasetçilerin hayranlık dolu bakışları altında amansız bir kapitalist diktatörlük kurdu ve Avru-

---

25) Vladimir I. Lenin, "Seventh All-Russia Congress of Soviets (December 5-9 1919)", *Collected Works*, Cilt 30, Moskova, Progress Publishers, 1965 içinde, s. 205-252; bkz. s. 207 Ayrıca bkz. www.marxists.org/archive/lenin/works/1919/dec/05.htm. [Bu pasajın Türkçe çevirisinin alındığı yer için bkz. Vladimir İlyiç Lenin, *Sovyet İktidarı ve Dünya Devrimi – Devrim Yazıları 1*, der. ve çev. Ferit Burak Aydar, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2010, s. 246.]

pa'ya ilk faşizm deneyimini yaşattı.[26] Portekiz, Almanya ve İspanya da sırayla onu izlediler. Faşizm, sermayenin işçi sınıfının devrim fikriyle oynamasına kestiği cezaydı. Bütün bu gelişmelerin yekûnü, devrimci Rusya'nın tam anlamıyla tecrit edilmesiydi. Peki ama, Rus Devrimi'nden on yıl ya da daha fazla bir süre önce Alman devrimi gerçekleşmiş olsaydı, olaylar daha farklı yönde seyredebilir miydi? İşte bu, cevabı hakikaten merak edilesi bir faraziyedir.

Doğrudan askeri müdahale Kızıl Ordu'yu mağlup etmeyi başaramadı, fakat Devrim'in kendisi deneyimle yıpranmaktaydı: Kaçınılamayan sonuçlar, takati kesilmiş bir ekonomi, savaştan tükenmiş bir halk, siyasal bakımdan en bilinçli işçilerden oluşan bütün bir tabakanın kaybedilmesi ve kitlesel açlıklar şeklinde tecelli etti. Sermayenin dayattığı ekonomik abluka Devrim'i karantina altına almayı sağlamıştı. Köylülüğün ağırlığı, işçi sınıfının zayıflığı, demokratik geleneklerin hiç bulunmayışı, Devrim'in Batı'da tek bir ileri ülkeye bile yayılamamış olması, Lenin ile Sverdlov'un ölümleri –bütün bu faktörler kopmaz bir şekilde birbirine bağlı olarak Devrim'in kaderini belirlediler. Ortaya çıkan sonuç, şehirlerde edilgenliğin ve moralsizliğin gün geçtikçe artmasıydı. Parti ve devlet aygıtlarının giderek büyümesinden dolayı çok sayıda işçi de bu kurumlara çekilmişti. O devrin koşullarında bu durum belirleyici

---

26) Winston Churchill 1927'de Roma'da İtalyan gazetecilere şöyle demişti: "Eğer ben İtalyan olsaydım, emin olun, Leninizmin hayvani iştahları ve ihtiraslarına karşı muzaffer mücadelenizde bütün kalbimle sizin yanınızda yer alırdım." Akt. Ralph Miliband, *Capitalist Democracy in Britain*, Oxford: Oxford University Press, 1983, s. 47. BBC'nin kutsanmış figürlerinden Lord Reith de Mussolini'yle Hitler'in hayranlarındandı!

önemde bir olaydı: Memurların siyasal ve toplumsal ağırlıkları her gün biraz daha nitel bir artış göstermekteydi. Bu katmanın ortalama işçi sınıfı ailesine kıyasla maddi ayrıcalıklarının hızla çoğalmasının, kıtlık koşullarında parti ve devlet içinde ciddi yansımalar doğurmaması düşünülemezdi. Teori ile pratiğin giderek birbirinden kopması da, 1991'de nihayete erecek bir zayıflama sürecini tetikledi. Akılda tutmakta fayda vardır ki, faşizmde somutlaşan totaliter kapitalizm, dünya savaşında yenilgiye uğratılırken 50 milyonun aşkın insanın hayatını kaybetmesine sebep olmuştu. Önderlerinin büyük kısmı moralman ve siyasal bakımdan tükenmiş haldeki Sovyetler Birliği sonunda doğrudan bir askeri baskıya bile gerek kalmadan çöküp gitti. Afganistan'daki yenilgi büyük bedellere mal olmuştu gerçi, ancak çözülüp dağılmanın belirleyici faktörü değildi. Çin'deyse eski sistemin çözülmesi, aynı yolu takip eden ama kendi adımlarıyla ve devletin sıkı denetimi altında ilerleyen (Mao Zedung'un doğru biçimde 'kapitalist yolcular' diye tanımladığı) reformist komünist liderlerce daha dikkatli biçimde düzenlenecekti.

Lenin'in felç geçirdiği için hasta yatağından ve siyasetten izole durumda sürdürdüğü son mücadelesi, bürokratlaşmanın büyümesine karşıydı; bu gelişmeyi, genç ama şimdiden bozulmuş bir işçi devleti açısından aşırı derecede tehlikeli, potansiyel bir kanser sayıyordu.[27] Lenin'in hasta halindeki en büyük uğraşı artık bu tehlikenin savuşturulması ve Gür-

---

27) Lenin'in sağlığındaki bu son eleştirel sözlerinin en tam açıklaması için bkz. Moshe Lewin, *Lenin's Last Struggle*, Londra: Faber and Faber, 1968.

cülere karşı harekete geçirilmiş büyük Rus şovenizminin etkisizleştirilmesiydi. Kendisi, değişiklikler yapılması gerektiğinin farkındaydı ve son siyasal vasiyetnamesinde Stalin'in parti genel sekreterliği görevinden alınmasını istemişti. Bu, akışı tersine çevirmeyi amaçlayan çaresizce bir hamleydi, ama çok geç kalmıştı. Stalin parti bürokrasisini temsil etmekteydi ve asıl görevi parti ile devlet içindeki kurumsal eğilimleri tersine çevirmekti. Alman sosyal demokrasisinin merkezi ile aşırı solunu temsil eden Karl Kautsky ve Rosa Luxemburg, kendi farklı usulleriyle Lenin'i bütün muhalefet partilerinin yasaklanmasının getireceği tehlikelerden dolayı uyarmışlardı. Bolşevikler bu uyarıyı, alınan tedbirlerin 'geçici' olduğu cevabını vererek geçiştirdiler. Yakınlarda Slavoj Zizek'in de bize hatırlattığı üzere, ölümünden sonra yayınlanmış son metinlerinden birine göre Lenin, Bolşeviklerin önündeki sorunların büyüklüğünü kavramış görünmekteydi:

> Çok yüksek, dik ve şimdiye değin hiç keşfedilmemiş bir dağa tırmanan bir adamın resmini düşünün. Varsayalım ki bu adam eşi benzeri görülmedik güçlüklerle tehlikeleri aşmasını bilmiş ve öncellerin çıkabildiğinden çok daha yüksek bir noktaya ulaşmış, fakat zirveye de henüz çıkamamış olsun. Bu adam kendini, kendi belirlediği istikamette ve yolda ilerlemeyi hem çok zor ve tehlikeli, hem de ne iyi ki imkânsız olarak gören bir konumda bulacaktır. [...] Bu yüzden geri dönmek, tırmandığı yerden inip başka ve herhalde daha uzun, ama zirveye ulaşmasını da sağlayacak bir patika bulmak zorunda kalmıştır. Hayali dağcımız açısından, kendisinden önce hiç kimsenin tırmanamadığı yükseklikten aşağıya inişin, yukarı tır-

mamştan daha tehlikeli ve zor olacağı da görülmüştür –en ufak bir dikkatsizlikte ayağı kayabilir, sağlam basacak bir yer bulması eskisi kadar kolay değildir ve yukarıya çıkıyor, hedefine ulaşıyor olmanın uyandırdığı yüceltici duygusu da yok olup gitmiştir. Artık belinin etrafına bir ip bağlamak, demir ucu bastonuyla ayağını basacağı yerler yapmak, ipi sıkıca bağlayabileceği yerler bulmak, hep aşağı inmek, alçalmak, hedeften uzaklaşmak zorundadır ve bu son derece tehlikeli ve zahmetli inişin nerede sona ereceğini ya da zirveye doğru yeniden daha bir atılganlıkla, daha çabukça ve daha doğrudan tırmanabilmesini sağlayacak emin bir noktaya gelip gelemeyeceğini bilmemektedir.[28]

Lenin'in 1924'te ölmesi 'geçici tedbirler'i Sovyet hayatının kalıcı özelliklerinden birine çevirdi, fakat tabii ancak, ülkenin siyasal sorunların önderlik içinde ve zaman zaman da konferanslarda tartışılabileceği biçimde işleyen tek organizması (tek yasal partisi) olan parti içinde açık bir kavga yürütüldükten sonra.

Bu noktaya nasıl gelinmişti?

Stalin daha Lenin'in sağlığında, Troçki'nin bürokratik hegemonyaya bir tehdit oluşturacağını anlamıştı. O yüzden, Stalin'in 1923'ten 1930'a kadar izlediği bütün strateji, Troçki'yle onun parti, ordu ve gençlik örgütleri içindeki destekçilerini tecrit edebilecek ittifaklar geliştirecek yönde tasarlanmıştı. Sol muhalefet kahramanca bir mücadele yürütmüş olmasına karşın, aldığı yenilgi nesnel bir

---

28) Vladimir I. Lenin, "Notes of a Publicist", *Collected Works*, Cilt 33, Moskova: Progress Publishers, 1966 içinde, s. 204-207. Akt. Slavoj Zizek, "How to Begin from the Beginning", *New Left Review*, No: 57, Mayıs-Haziran 2009, s. 43-55.

olgunun sonucuydu: Rus işçi sınıfı tükenmişti ve kırsal kesimden gelerek saflarını dolduran yeni unsurlar proletaryanın coşkusunu ve bilincini bulandırmışlardı. Parti ile devlet bürokrasisi Stalin ile hizbinde ideal bir müttefik buldular. Parti ile devlet aygıtlarının giderek birleşip kaynaşması da çok geçmeden bütün muhalif unsurların temizlenmesine varacaktı. Geriye dönüp bakıldığında, Troçki ile Nikolay Buharin'in bürokrasiye karşı birlik olamayışlarının bu sürecin gelişmesine büyük katkıda bulunduğunu saptamak zor değildir. Parti ile devlet bürokrasilerinin nasıl birleştirdiğini gösteren en iyi örneklerden birisi, Troçki'nin Sovyetler Birliği Komünist Partisi (SBKP) Merkez Komitesi toplantılarına katıldığı son oturumlardan birisinde geçmişti:

> MOLOTOV: Ya parti, sen partiyi nasıl boşlarsın?
>
> TROÇKI: Parti mi, siz onu çoktan boğdunuz.
>
> STALIN: O kadrolar ancak bir iç savaşla ortadan kaldırılabilir.[29]

Zaten yeni 'iç savaş' çok kısa süre içerisinde kesin bir şekilde başlatılacaktı. 1793'ün ardından Jakobenlerin yenilgisine sebep olan bütün hatalar, Lenin'le yanındakiler tarafından tek bir hataya indirgenmişti: Robespierre ve Saint-Just'ün bir siyasal kurum geliştirmeyi ve devlet iktidarını ellerinde tutmayı başaramamalarına. İlk iç savaş sırasında Jakobenlerin yaklaşımını tekrarlayıp devletin de-

---

29) Bu karşılıklı konuşma 1 Ağustos 1927'de yapılmıştı: Akt. Ernest Mandel, *Trotsky: A Study in the Dynamic of His Thought*, Londra: New Left Books, 1979, s. 81.

netimini kaybetmemek, Lenin'de de Troçki'de de bir saplantı halindeydi. Ne pahasına olursa olsun başlıca öncelikleri devleti muhafaza etmekti. Fakat ödedikleri bedel de gerçekten çok yüksek oldu. Sivil özgürlüklerin askıya alınması, göstermelik yargılamalar ve alelacele infazlar, mahkemesiz tutuklamalar, diğer Sovyet partilerinin hepsinin faaliyetlerinin yasaklanması –bu gidişatın mantığı partinin kendi safları içinde de muhalif görüşlerin yasaklanmasıyla sonuçlanacaktı. Henüz genç ve Bolşevik olmadığı zamanlardaki Troçki, 1904'te *Siyasal Görevlerimiz*'i kaleme alıp ikameciliğin işçi sınıfının kendi kurtuluşunu sağlaması projesi açısından ölümcül sonuçlara yol açabileceğini ileri sürdüğünde müthiş bir öngörüde bulunmuş oluyordu: "Lenin'in yöntemlerinin gideceği yer burasıdır: İlk başta parti örgütü kendini bir bütün olarak partinin yerine koyar; sonra Merkez Komitesi kendini örgütün yerine koyar; en son noktada da tek bir 'diktatör' çıkıp kendini Merkez Komitesi'nin yerine koyar."[30] Gerçi Troçki daha sonra bu broşürüne sahiplenmedi, fakat her satırındaki görüşlerinden vazgeçmiş de değildi. Parti disiplininin zorunlu olduğunu kabullenen Troçki, yine de bu görüşünün dönemin Bolşevik Komitesi'nde yer alan kişilerin zihniyetini doğru tanımladığı konusunda ısrarını koruyordu.

Batı'da ve restorasyon yolundaki Rusya'da, Stalinizmin ilk kurbanlarının, devrimci sürecin bürokrasinin eliyle bata-

---

30) Leon Troçki, *Our Political Tasks*, Londra: New Park Publications, 1979 [1904].

ğa saplanmasına karşı itirazlarını ifade eden komünist devrimciler olduğu genellikle unutulur. Stalin kendi rejiminin istikrarını sağlama bağlamak adına, mutlakiyetçi önceli olan Çar'dan daha fazla sayıda komünist ve sosyalist öldürdü. "Stalinizm nedir?" sorusu ilk olarak kulaktan kulağa fısıltılarla, Devrim'in hapse atılmış kıdemli savunucuları tarafından ortaya atılmıştır. Stalinizme karşı ilk siyasal grevi yapanlar da, Vorkuta hapishane kampındaki eski Bolşevik tutuklulardı. Socrate Guevorkiyan'ın bu kampta yaptığı bir konuşma, teorik berraklık ile fiziksel cesaretin görkemli bir bileşimiydi –ki bu iki niteliğin birarada bulunmasına her zaman çok ender rastlanmıştır.[31]

Stalin kendi iktidarını 1920'lerin sonlarında, 1930'larda ve 1940'larda, fakat değişen toplumsal koşullarda sağlamlaştırdı. Siyasal düzlemde Stalinist olmayan neredeyse her alternatif fiziksel olarak yok edilirken, Parti de bürokrasinin bir aracı haline dönüştü. Bunun yollarından birisi, Parti saflarının kırsal bölgelerden toplanan yeni üyelerle doldurulmasıydı. 1920'de 430 bin Parti üyesi vardı, oysa 1927'de bu eski parti üyelerinden sadece 135 bini kalacaktı; aradan bir on yıl daha geçtiğindeyse eski üyelerin sayısı iyiden iyiye azalmış durumdaydı. Eski Bolşevik önderleri gibi onlar da tasfiyelere kurban gitmişlerdi. Hélène Carrère D'Encausse bu süreci çok özlü bir dille anlatır:

> 1929'da pratikte parti saflarında hiç Eski Bolşevik yoktu, İç Savaş destanını yaşayanlardan da ancak 130 bin üye kal-

31) Bkz. 'M.B.', "Trotskyists at Vorkuta: An Eyewitness Report", *International Socialist Review*, Yaz 1963, s. 206-216.

mıştı. Diğer üyelerin hepsinin kaydı, Parti çoktan kontrol altına alınmışken, Leninist SSCB'nin ilk yıllarının kahramanca yılları ve eleştiri geleneğini temel alan devrimci inisiyatifinin yerini artık disiplin anlayışının aldığı bir dönemde yapılmıştı. Öyleyse bu yeni bir partiydi ve bu yeni partinin kahramanları, idealleri ve ahlâki kurallarının da Leninist Parti'nin kahramanları, idealleri ve ahlâki kurallarıyla artık yakından uzaktan alakası yoktu. Kültürel düzlemde de Parti'nin geçirdiği dönüşüm çok önemliydi; saflara yeni katılanların entelektüel çapları çok düşüktü, siyasal deneyimleriyse hiç yoktu. Parti sekreterlerinin onları üye yaparken başvurdukları ana ölçüt, yeni *Parti ruhu* *(Partiinost)* anlayışına uygun biçimde Parti otoritesine körü körüne itaat edecek olmalarıydı.[32]

İkinci Dünya Savaşı'nın arifesinde, gerek Lenin'in Merkez Komitesi'nin çoğunluğu gerekse Kızıl Ordu'nun seçkin askeri liderleri ortadan kaldırılmış durumdaydılar. Stalinizm'in paralı tetikçilerinden birisi 1940'da Meksika'da sürgün olan Troçki'yi öldürdü. Savaş yılları SSCB için olduğu kadar bürokrasi açısından da kritik bir sınav olacaktı. 1930'ların sanayileşmesi pahalıya mal olan bir girişimdi, ancak ülkenin ekonomik temelini güçlendirmeye yaradı. Ayrıca, çok sayıda işçi ve köylünün şaşırtıcı ölçüde üst merdivenlere tırmanmasını sağladı. Birçok işçi devlet aygıtına girdi; birçok köylü şehirlerde iş buldu. Kitlesel tasfiyeler açık ki geride muazzam bir iş açığı bırak-

---

32) Hélène Carrère D'Encausse, *Stalin: Order Through Terror*, Londra: Longman, 1981. Akt. Tarık Ali (ed.), *The Impact of the Stalinist Legacy: Its Impact on Twentieth-century World Politics*, Londra: Penguin, 1984, s. 12.

mıştı. Bu yüzden bürokrasi kendi iradesini ancak kısmen dayatabildi. Gizli polis, bürokrasinin egemenliğinin hayati önemdeki direğiydi ve gizli polisin Gulag'larda sağladığı otorite, amirleri karşısında kendisinin önemini arttırırken, belirli bir özerklik alanı da açıyordu. Öte yandan, bütün bunlara rağmen rejim bir toplumsal tabana sahipti. Yeni Sovyet işçi sınıfı hiç şüphesiz bu rejimin korunmasının kendi çıkarına olduğu görüşündeydi. Şehir işçileri o sırada artık Sovyet toplumunun egemen toplumsal katmanı haline gelmişlerdi. Dolayısıyla, onların aktif desteği olmadan Sovyetler Birliği İkinci Dünya Savaşı'nı atlatamazdı. Stalin'in 'ulusu birleştirme'nin leitmotifi saydığı kaba Slav milliyetçiliği bürokrasinin ne ölçüde dejenere olduğunun göstergesiydi. Yine de, Sovyet halkının savaşta sergilediği inanılmaz direniş gücü bununla açıklanamazdı. Nazi istilacılar SSCB'nin bazı bölgelerinde kendilerine belli bir destek verildiğini gördüler, ancak bu sınırlı desteği ne genelleştirmeleri mümkün oldu, ne de bunun üzerine başka bir şey koymaları. Kaldı ki toplumsal katmanların devirdiği rejim, Nazi ordularına karşı savaşmayı sürdürürken, içeride kapitalizmin restorasyonundan da yana değildi. Eldeki bütün kanıtlar şunu göstermektedir ki, rejimin en belirleyici tek sınavı, savaştı. Ve rejim bu savaştan ayakta çıktı. Kursk'ta ve Stalingrad'da Kızıl Ordu'nun galip askerleri, modern tarihin en kesin zaferlerini kanlarıyla imzaladılar. Amerikan generali Douglas MacArthur'un 23 Şubat 1943'te, "Uygarlığın umutları Kızıl Ordu'nun bayraklarıyla taşınıyor," demesi boşuna değildi.

Bütün Avrupa'nın Nazizmin önünde diz çökmesini engelleyen gücün Sovyet direnişi olduğundan kimsenin şüphesi olamaz.

Zaferin olumsuz yönleriyse ilk başta SSCB içinde hissedilecekti. Stalinizm bu sayede, o zamana değin eski Bolşeviklerin cesetleri üzerinden sağlamış olduğu bir meşruiyete kavuşacaktı. Savaştan sonraki yıllarda hemen her yere (devlete, ekonomiye, kültüre, orduya ve kiliseye) Stalinist mührün basıldığı gözlendi. Dahası, özgül konumundan dolayı kendi ideolojisini geliştirmeyi başaramamış olan Stalinizm, bu süreçte Marksist teoriyi bir dizi pragmatik kurala dönüştürdü. Tarih sistematik biçimde çarpıtılıp yeni baştan kaleme alındı; doğa bilimleri gözden düşürüldü ve yeni araştırmaların yapılması engellendi; kadınların hakları katı biçimde perdelendi; boşanma yasaları 'aile hayatı'nı teşvik edecek şekilde düzenlendi ve kürtaj yapma hakkı askıya alındı; eşcinsellik de yasadışı ilan edilmemekle birlikte sapkınlık sayılır oldu. Kültürün ve eğitimin her kademesinde, Viktorya çağı İngiltere'sini hatırlatan ve pek de gizlenmeye kalkılmayan bir ahlâk yasası geçerliydi artık. Bu anlayışın en ünlü yansıması da Anton Semyonoviç Makarenko'nun sosyalist gerçekçi üçlemesi *Yaşam Yolu (Üç Kısımlı Bir Eğitim Destanı)* adlı kitabıydı.[33] (Bu kitap birkaç değişiklikle pekâlâ günümüz İngiltere'sinde İzci Oğlanlar ile Rehber Kızlar'ın İncil'i işlevi görebilirdi.) Stalinizm artık bürokratik diktatörlüğün eşanlamlısıydı ve bu diktatörlüğün boğu-

---

33) Anton Semyonovich Makarenko, *The Road to Life (An Epic of Education in Three Parts*, Moskova: Foreign Languages Publishing House, 1951.

cu etkisi sonucunda bilgi, siyaset, kültür, teori, ideoloji, iktisat ve bilim alanlarında giderek tam anlamıyla demirden bir tekel kurulacaktı.

Devrim eski toplumda baskı altında olup sesi kesilmiş her katmanı fiilen özgürleştirmişti. Sanat, mimari, tiyatro, edebiyat, ajitasyon-propaganda, sinema, cinsiyet ve ahlâk alanlarında daha önceden ya da o zamana değin asla görülmemiş boyutlarda heyecan verici ve yenilikçi itkiler devreye sokulmuştu. Vladimir Mayakovski ile Vsevolod Meyerhold, Sergey Eisenstein ile Vladimir Tatlin, Aleksandra Kollontay ile Anatoli Lunaçarski –bu isimlerin hepsi de Devrim'in özgürlüğüne kavuşmuş bir entelijensiyanın coşkusunu yansıtıp ifade edilmesini sağlayacak yolları teşvik etmesinde birleşmişlerdi. Devrim'e sempati duymadığı bilinen bir yorumcu günümüze daha yakın zamanlarda şu satırları kaleme almıştı mesela: "Kültür işlerinden sorumlu olan toleranslı ve son derece bilgili Anatoli Lunaçarski'yle ve entelektüel oranı hayli yüksek (Lenin, Troçki ve Buharin) bir Bolşevik önderlikle [...] yaratıcı sürecin kaba idari denetime tabi tutulmayacağı kesin addediliyordu."[34] Oysa Stalinizmin galebe çalmasıyla her şey değişti. Bürokrasiyle (kendisine göre güya) barış yapmış eski bir Muhalefet yanlısı olan Karl Radek, 1. Sovyet Yazarlar Kongresi'nde şunları söyleyebilecekti: "Joyce barikatların öbür tarafında duruyor. [...] Bizim yolumuz

34) Max Hayward, "Literature in the Soviet Period (1917-1975)", ed. Robert Auty ve Dimitri Obolensky, *Companion to Russian Studies, Volume 2: An Introduction to Russian Language and Literature* (Cambridge: Cambridge University Press, 1976) içinde. Akt. Tarık Ali (ed.), *The Impact of the Stalinist Legacy*, s. 14.

Joyce'tan geçmiyor, sosyalist gerçekçiliğin anayolunda ilerliyor."[35] Ne yazık! Radek'in kendi anayoluysa, sefil ve kayda bile geçmeyen bir ölümle hayatını kaybettiği bir hapishane kampında sona erecekti.

Kültür alanında geçerli olan durum, siyasal alanda bin katıyla çoğaltılmıştı. Stalinizmin zaferi, devrim sürecinin sürekliliğinde niteliksel bir kopuşa işaret etmekteydi. Bununla birlikte, serbest piyasaya geri dönüş söz konusu değildi; kopuş, esas olarak devletin siyasal üstyapıları düzeyinde gerçekleşmişti. Devrim'in ekonomik ve toplumsal kazanımları yalnızca korunmakla kalmamış, gerçeklikte daha da kuvvetlendirilmişti. Bir bakıma Stalinizm, kendine özgü bir ideoloji geliştirebilmiş değildi ve geliştirmemişti, fakat işin gerçeği, Marx, Engels ve Lenin'in yazdıklarına sahte bir bağlılık sergilemekte ve aynı zamanda onları mumyalaştırmaktaydı. Stalin'in kendi yazdıkları tamamen onlardan türetilmişti. Stalin'in kaleminden çıkan metinleri, kendisinin sahneye koyduğu terör salgınından yalıtarak ele alıp incelerseniz, karşınıza manasız bir metinler silsilesi çıkar. Stalinist geleneğin ayırıcı damgası, bir yalan üstünde kurulmuş olmasıydı. Buna bağlı olarak, 1936 tarihli (Stalin Anayasası diye anılan) Sovyet Anayasa-

35) Akt. Tarık Ali (ed.), *The Impact of the Stalinist Legacy*, s. 14. Bu kültürlü eski Bolşevik enerjisini çoktan yitirmiş olsa da, Radek'in kölece boyun eğişi insana şaka gibi gelmektedir. En ünlü düşünce polisiyse, Stalin'in kültür bakanı Andrey Jdanov'du. Jdanov, Sovyet Yazarları Birliği Bildirgesi'nde (1934) kendi edebi teorilerini şöyle anlatacaktı:

> Stalin Yoldaş bizim yazarlarımızı 'insan zihninin mühendisleri' olarak niteledi. Bu ne demektir? Bu ünvan size nasıl görevler yükler? Bu demektir ki, sanatsal betimlemenin doğruluğu ve tarihsel somutluğa uygunluğunun, emekçi halkın sosyalizm anlayışı doğrultusunda ideolojik bakımdan yeniden eğitilmesi ve yeni bir kalıba sokulması göreviyle birleştirilmesi gerekmektedir (akt. ed. Tarık Ali, *The Impact of the Stalinist Legacy*, s. 14).

sı'nın incelenmesi, kâğıt üstünde ultra-demokratik olan, fakat pratikte asla uygulanmayan bir belgeyle karşı karşıya getirir sizi. Aynı saptama, Stalin çağında üretilen birçok 'teorik' metnin niteliği için de yapılabilir. Bunun en tuhaf kanıtıysa bürokratik devletlerin bazılarının aldıkları isimlerde gözlenebilir: Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti ve Demokratik Kamboçya bu konudaki en çarpıcı anomalileri temsil ederler.

Her türlü (geçmişteki, günümüzdeki ve gelecekteki) toplumsal devrime karşı düşmanlık besleyen tarihçiler arasında, Stalinizmin sosyalist bir kalkışmanın kaçınılmaz sonucundan daha fazla bir şeyi temsil ettiğini reddetmek şimdi moda. 1930'larda da liberallerle sosyal demokratların gözlerini Stalin'in suçlarından kaçırıp, onun muhaliflerini mahkûm etmeye çalışmaları neredeyse aynı şekilde modaydı. Yine de, işte bütün bunlara rağmen, Stalinizmin, önceden sonucu belli bir akıbet olmayıp, özgül uluslararası ve ülke içi koşulların sonucu olarak ortaya çıktığını vurgulamak bir gerekliliktir.

Rus Devrimi'nin gerçekleştiği andan itibaren, bu devrimin sonuçları üzerine hararetli ve kıyasıya tartışmalar yapılagelmiştir. 1917'den sonra, teorik ve stratejik düzeyde gündeme gelen yeni sorunların üstesinden gelmeyi amaçlayan üç teori şekillenmişti. Aslında, başka hiçbir sorun teori ve siyasal stratejiyle, SSCB'nin niteliğine ilişkin çözümlemelerle yakından ilintili değildi. Bu bağlamdaki en eski teoriyi ortaya atanlar, Lenin'le Bolşeviklerin iktidarı ele geçirmelerini bir macera sayan, mağlup Menşeviklerdi. Onların gözünde Rusya bir sosyalist devrimi gerçekleştirecek derecede ileri bir ülke sayılmıyordu. Menşevikler,

üretici güçlerin düzeyinin düşüklüğü karşısında ancak bir burjuva devletinin kurulabileceğine ve kurulacak devletin demokratik bir burjuva devleti olmasını da sadece kendilerinin sağlayacaklarına inanmaktaydılar. Menşevik argümanın en gelişmiş halini ortaya atan, Bolşeviklerin hiçbir şüpheye meydan bırakmayacak şekilde, nihayetinde kapitalist demokrasinin bir biçimine doğru evrilecek bir devletin temelini atmakta olduklarını düşünen Avusturyalı sosyalist Otto Bauer'di. Nitekim Bauer 1920 tarihli *Bolşevizm mi, Sosyal Demokrasi mi?* başlıklı broşüründe, Rusya'yı tarım devrimi yoluyla burjuva demokrasisine doğru evrilen bir devlet olarak tanımlamıştı. Bauer'in Bolşeviklere önerisi, (kapitalist nitelik taşıdığını düşündüğü) ekonomik temel ile devlet yapısı arasındaki çelişkiyi giderip, burjuva cumhuriyetine barışçıl bir geçişi sağlamalarıydı. Bu görüş, siyasetin özerkliğini ciddi derecede küçümseyen bir ekonomik kaderciliğin yansımasıydı.

İtalyan komünizminin babası sayılan Amadeo Bordiga, 1922'de Moskova'yla ihtilafa düşmesinin ardından benzer bir teori geliştirmişti: Ona göre, yeni devlet yeni ortaya çıkan kapitalizmin bir organıydı. Kendisi bir sosyalist toplumun ve komünizmin nasıl olması gerektiğiyle ilgili son derece değerli projeksiyonlarda bulunmuştu, fakat belli ki bu ölçütlere uymadığından SSCB'nin sosyalist olmadığı sonucuna varmıştı. Bordiga'nın kıyasının gizlediği gerçekse, ekonomik temelin azgelişmiş olduğu ülkelerde kapitalizmden sosyalizme geçişin uzun bir dönemi gerektirebileceğiydi. Hem Bordiga hem de Bauer, Sovyetler Birliği'ni yeni bir kategori icat ederek sınıflandırmaya kalkı-

yor değillerdi; bilakis, SSCB'nin kapitalizm yolunu tutmuş bir devlet olduğunu kanıtlamanın derdindeydiler. Tarih onların tezlerine bir parça haksızlık edilmiş olduğunu kanıtladı.

İkinci Dünya Savaşı'ndan itibaren bu devletin sınıflandırılması konusunda birçok yeni denemeye rastlandı. Bunlardan en dayanıklı çıkanı, esas olarak Britanya kökenli faaliyet yürüten Tony Cliff ile takipçilerinin projesiydi.[36] Cliff, Sovyetler Birliği'nin bir 'devlet kapitalizmi' toplumu olduğu ve niteliksel bakımdan Batı'daki kapitalist sınıflardan farkı bulunmayan yeni bir yönetici sınıfın ortaya çıkışını temsil ettiği görüşünü geliştirmişti. Cliff'in argümanlarında açıkça ortaya konan nokta, 'devlet kapitalizmi'nin ekonomik mekanizmasının kapitalizminkiyle tam anlamıyla aynı olmadığıydı. Bu yüzden Cliff'in konumunun bazı açılardan, Leninist devlet kapitalizmi tanımından ziyade, yeni bir üretim tarzı teorisyenlerine çok daha yakın durduğunu belirtmek gerekir.[37]

İkinci grup teorisyenin gözünde, Stalinist Rusya kapitalizmden daha gerici yapıda yeni bir oligarşi biçimini temsil etmekteydi. Bu görüşün en tanınmış yandaşları, bir za-

---

36) Tony Cliff, Britanya'ya İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yerleşmiş Filistinli bir Marksist olan Ygael Gluckstein'ın müstear ismiydi. Cliff, Troçkist ortodoks çizgiden 1950'lerin başlarında kopacak ve Britanya Sosyalist İşçiler Partisi, SWP'nin öncüleri olan Enternasyonal Sosyalistler grubunu kuracaktı. En ünlü çalışması *Russia: A Marxist Analysis* (Londra: Michael Kidron, 1955) pek çok baskı yaptı. Süreç içinde James Burnham, Max Shachtman ve Milovan Djilas'la keskin bir görüş ayrılığına düşen Cliff, hep sosyalizmin zaferine inançlı bir devrimci olarak kaldı.

37) Lenin'e göre, devlet kapitalizmi yeni bir sosyo-ekonomik oluşuma işaret etmiyor, işçi devletinin denetimi altındaki bir kapitalist işleyiş tarzını gösteriyordu.

manlar ABD'nin Troçkist entelektüelleri olan James Burnham ile Max Shachtman'dı. Burnham'ın *Managerial Revolution: What is Happening in the World* (1941)[38] başlıklı çalışması, ilk Soğuk Savaş (1948-1968) sırasında kült bir kitap haline gelmişti; yazarın kendisiyse ömrünü aşırı sağcı John Birch Derneği'nin destekçisi olarak tamamlayacaktı. Shachtman, SSCB'nin totaliteryan bir 'bürokratik kolektivizm'i temsil ettiğini savunmayı sürdürdü, fakat eski yol arkadaşından farklı olarak sağa fazla kaymadı. Kennedy'nin uğursuz Küba istilasını savunup ABD'nin Vietnam'a müdahalesinin ilk destekçilerinden oldu. Hem bu görüşler onun teorik inançlarıyla tutarsız sayılmazdı: Eğer Amerikan demokrasisi bu gezegenin üstündeki en ileri siyasal biçimi temsil ediyor idiyse, öyleyse bu ülkenin kendi 'hayat tarzı'nı ihraç etme girişimlerini desteklemenin yanlış ya da ahlâksızca bir tarafı olamazdı.

Bu gelenekteki üçüncü önemli teorisyen Milovan Djilas'tı. Yugoslav Komünist Partisi'nin merkez komite üyelerinden ve anti-faşist direnişin partizan önderlerinden olan Djilas, kendi SSCB analizini Tito-Stalin ayrılığından sonra geliştirmiş ve görüşlerini, Soğuk Savaş'ın başka bir çok-satar kitaplarından olan *Yeni Sınıf: Bir Komünist Sistem Analizi*'nde (1957) toplamıştı.[39] Yine de Djilas, defalarca hapse atılmasına rağmen Yugoslavya'yı terk etmeye yanaşmadı, fakat inandığı görüşlerden de pişmanlık duymadı; ölümü-

38) James Burnham, *The Managerial Revolution: What is Happening in the World*, New York: John Day Co., 1941.
39) Milovan Djilas, *The New Class: An Analysis of the Communist System*, New York: Frederick A. Prager, Inc., 1957

ne değin Batı kapitalizminin bir yandaşı -ama eleştirel bir yandaşı- olarak kaldı.

Toparlayacak olursak, istisnalar bir tarafa, Sovyet toplumunun karmaşık yönlerini izah etmek için yeni üretim tarzları ve yeni gelişim yasaları icat etmeye kalkışan her teorisyen, son kertede kapitalizm savunucusu olup çıkmıştır. Vurgulamakta fayda var ki, yine bu teorisyenlerin birçok tilmizi de liderlerine uymayı kabul etmemiş, anti-kapitalist sosyalistler olarak kalmışlardır, ancak onların teorik varsayımlarının tutarsızlığı da dünya politikasının değerlendirilmesinde ciddi bir meydan okumayla karşı karşıya kaldıklarında açıkça gözler önüne serilmiştir.

Üçüncü ve egemen teorik okulun ileri sürdüğü görüşler yukarıdakilerle çarpıcı bir zıtlık içerisindeydi. Troçki'nin Sovyetler Birliği'ne dair incelemeleri daha Türkiye'de sürgünde olduğu ve bu güne değin hâlâ benzeri görülmemiş bir açıklama ortaya koymak üzere, kendisiyle Moskova'daki aygıt arasında var olan coğrafik ve tarihsel mesafeden yararlanmaya çalıştığı zamanlar başlamıştı. Troçki'nin tezleri şimdi bazı bakımlardan eskimiştir, fakat onun genel yaklaşımı klasik Marksizm adına fevkalade bir ilerlemeyi temsil etmekteydi. Tabii, yazdığı bütün metinler içerisinde her kamptan en çok saldırıya uğrayan kitabının *İhanete Uğrayan Devrim: Sovyetler Birliği Nasıl Bir Ülkedir ve Nereye Gitmektedir?* (1937) olması da hiç şaşırtıcı değildir.[40]

40) Leon Trotsky, *The Revolution Betrayed: What is the Soviet Union and Where is it Going?*, New York: Pathfinder, 1972 [1937].

Buna rağmen, o kitap devrim sonrası Rusya üzerine ciddi bir araştırma yapmaya girişen herkes adına bir başvuru kaynağı olmuştur. Troçki Stalinist Rusya'yı, üretim araçlarında kolektif mülkiyet ile burjuva dağıtım normları arasında sürekli bir çelişkiyle karakterize edilen özgül üretim ilişkilerine sahip bir geçiş toplumu olarak tarif etmekteydi. (Ernest Mandel bu görüşü çeşitli makaleleri, polemikleri ve kitaplarıyla daha da geliştirmiştir.)

Asıl Stalinizmin üç özelliğinin kaynağı, Sovyetler Birliği ve Avrupa'da 1920'li ve 1930'lu yıllarda hakim olan özgül koşullardır. Stalinizm, dünya devriminin yenilgiye uğraması ve izole edilmesinin bir ürünüydü ve bu gelişmeye kısmen beceriksizliği ve dar görüşlülüğüyle kendisi katkıda bulunmuştu. Neticede Stalinizm kendini şu özelliklerle gösterdi: a) Parti, devlet ve uluslararası komünist hareketin her kademesinde demirden bir monolitik yapı; b) Marx ve Lenin'in yazılarını felaketlere yol açan sonuçlarıyla birlikte tepesi üstüne çeviren otarşinin teorik mazereti olarak 'tek ülkede sosyalizm'; c) enternasyonalizmden vazgeçilmesi ve dünyanın her ülkesindeki komünist partilerin -onları tekil devrimlerin öncüleri olarak görmek yerine- 'sosyalist anayurt'un (Sovyetler Birliği'nin) öncü sınır muhafızları olarak faydalanmanın öngörülmesi. Komünist Enternasyonal'in 1943'te dağıtılması bu yaklaşımın resmi onayıydı. Dolayısıyla, bu üç alanda yapılacak her türlü itiraz, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra gündeme gelen seçeneklerin doğrudan sonucuyla, diktatörün daha sağlığında başlamış bir süreç olarak klasik Stalinizmin temellerini zayıflatmaya adaydır.

Kızıl Ordu'nun Berlin'e gerçekleştirdiği zafer yürüyüşü, Napoléon'un Avrupa'yı kasıp kavurmasını hatırlatmıştı. Ancak Bonaparte, özellikle siyasal ve hukuksal üstyapılar düzeyinde belli dönüşümler için yetki salmış olduğu halde, fethettiği toprakların toplumsal ve ekonomik manzarasında kalıcı değişiklikler gerçekleştirememişti. Stalin ne yapacaktı? Sovyet bürokrasisi ile kapitalist demokrasiler arasında Tahran, Yalta ve Potsdam'da varılan anlaşmalar, Batılı ideologlarca 'Batı'nın korkakça teslim oluşu'nun örnekleri olduğu doğrultusunda mütemadiyen yeni incelemelere tabi tutulmaktadır. Oysa böyle bir yaklaşım kesinlikle tarih-dışı bir değerlendirmeye denk gelir ve yeni soğuk savaşlar çıkarılmasının gereklerine hizmet eder, ancak fazla zorluk çekmeden de bertaraf edilebilecek görüşlerdir.

Savaş sona yaklaşırken en güçlü kapitalist devlet olarak Amerika Birleşik Devletleri boy gösterdi ve bu ülke yeni gücünü Stalin'in yanı başında bir nükleer saldırı tezgâhlayarak kanıtladı. Bu sinik reel-politik gösterisinin kurbanlarıysa, Hiroşima ve Nagasaki'de ölen ya da hayatlarını kaybetmeseler bile çok büyük ıstıraplar çeken insanlar oldu. Atom bombalarının atılması Amerika Birleşik Devletleri'nin yeni statüsünü belirlemişti, ancak bu silahlar kendi başlarına Avrupa'daki kapitalizmin yüz yüze olduğu sorunlara herhangi bir çözüm getiremezdi. Bunun sebebi, mülk sahibi sınıfların (Britanya'yı istisna tutarsak) ciddi derecede zayıflamış olmaları değil, daha vahimi, Nazilerin işgal ettiği ülkelerin birçoğunda bu sınıfların önemli kesimlerinin Alman muadilleriyle gönüllü biçimde işbirliği-

ne girmiş olmalarıydı. Ülke çıkarlarından önce sınıfın çıkarlarını gözeten bu dayanışma politikasının en feci örneği Vichy Fransası'ydı, ancak Fransa da bu bakımdan kesinlikle tek örnek değildi. Bir dizi Doğu Avrupa ülkesinde eski yönetici sınıflar, Nazi işgali ve kurtuluş mücadeleleri karşısında aldıkları askeri yenilgiler sonucu devlet aygıtlarının çökmesine bağlı olarak, ya eski durumlarına dönemeyecek derecede zayıflamış ve zarar görmüşlerdi (Macaristan, Romanya, Bulgaristan), ya da fiilen ortadan kalkmışlardı (Yugoslavya, Polonya, Çekoslovakya). Yunanistan ve İtalya'da Direniş'in başını komünist partiler çekiyordu ve belli ki ayaklanmaya bağlı altüst oluşların gerçekleşmesi an meselesiydi. Batılı liderler bu gerçekliğin ziyadesiyle bilincinde olduklarından, Yalta ve Potsdam anlaşmalarını İtalya, Yunanistan ve hatta (durumun çok daha karmaşık gözüktüğü) Fransa'da kapitalizmi elde tutmanın bir bedeli olarak gördüler. Doğu Avrupa ise Rusya'nın 'nüfuz alanı' olarak kabul edildi (Sovyetler Birliği'nin güvenliğini tehdit eden rejimlerin kurulmasını önlemenin Stalin'in hakkı olarak tanınacağı müphem bir ifade ve yaklaşımdı bu). İşte bu kapsamda Batı, Kızıl Ordu'nun üstünlüğü karşısında Doğu Avrupa'nın eski egemenlerini kendi hallerine bırakmış görünüyordu. 'Nüfuz'un SSCB ile Batı arasında yarı yarıya temelinde paylaşılması tasarlanmış olan tek ülke Yugoslavya'ydı. Ancak Tito başka düşüncelere sahipti ve onun partizanları, Nazi-karşıtı direnişi engellemek isteyenlere taviz vermeye yanaşmayacaklardı. Stalin'in Tito'yu nominal bir monarşinin restorasyonunu

kabullenmeye ikna etme çabaları sonuçsuz kaldı. Yugoslavya devrimi yerliydi (Yugoslav-Sovyet ilişkilerinin sonraki seyrini kavramak açısından belirleyici önemde bir olguydu bu).

Şu önemli soru hâlâ ortada duruyordu: Sovyet bürokrasisi Doğu Avrupa'nın toplumsal ve siyasal yapılarını nasıl değiştirecekti? Eğer Sovyetler'in Doğu Avrupa politikasını iki ayrı aşamaya bölecek olursak, Moskova'da nasıl bir kararsızlığın hakim olduğunu görebiliriz. Birincisi ampirik çözümler dönemiydi. 1945'ten 1947'ye kadar süren bu aşamanın esas ağırlığı, Doğu Avrupa ülkeleri ekonomilerinin (ki bu ülkelerde burjuvaziler etkili ekonomik güçlerini hâlâ muhafaza etmekteydiler) yağmalanmasına ve alınacak tazminatlara yönelikti. Dolayısıyla burada, darmadağın durumdaki Sovyet ekonomisini yeniden inşa etmek üzere kapitalist üretim ilişkilerinden yararlanılmış oluyordu. İkinci aşamanın ayırt edici özelliği, Stalinist yönetimin ABD'den gelecek her türlü inisiyatife kapıyı kapatmasıydı. Amerikalılar zayıflamış ve paramparça olmuş Avrupa için Marshall Planı'nı hazırladıklarında, Sovyetler Birliği kaçınılmaz bir ikilemle karşı karşıya kaldı. Marshall Planı'nda amaç, ciddi derecede zayıflamış bir kapitalist ekonominin restorasyonu, canlandırılması ve yeniden inşa edilmesinden ibaretti. SSCB ise Amerikalıları kendi yörüngelerinde tutup daha ileriye gitmemelerini sağlamak için Doğu Avrupa'daki varlığını uzun erimli bir mevcudiyete dönüştürmek zorundaydı. Bu da ancak, 'tampon devletler'in toplumsal ve ekonomik yapısını niteliksel biçimde dönüştüren ve onların ekonomilerini sağma politikası-

nı sona erdirmeyi gerektiren belirleyici bir sıçramayla başarılabilirdi. Washington bu süreçteki tehlikelerin bilincinde olmasına rağmen, Marshall Planı Batı Avrupa'da kapitalizmi canlandırdı. Alman kapitalizminin yeniden inşa edilmesi demek, Amerikan sermayesinin savaştan önceki eski rakiplerinin de canlandırılması demekti. İşte, sermayeyi kendi rekabetçi içgüdüleri aleyhine olacak şekilde hareket etmeye zorlayan etken SSCB'nin varlığıydı. Tabii öte tarafta da Stalinist bürokrasi, kökten dönüşmüş bir Doğu Avrupa'nın ne anlama gelebileceğinin çok iyi farkındaydı. Bu sebeple, (Yugoslavya ve Arnavutluk'u istisna tutarsak) Doğu Avrupa'nın toplumsal bakımdan dönüşüme uğratılması sadece kaçınılmaz biçimde eski burjuvazilerinin zararına olarak değil, aşağıdan her türlü kitlesel inisiyatifi perdeleyerek, sınırlayarak ve hatta önleyerek de gerçekleştirildi. Kapitalizm bir gecede yıkılmıştı, ama tabii sosyalist demokrasi için beslenen umutlar da. Stalinist model Doğu Avrupa'ya toptan bir şekilde dayatıldı. Söz konusu ülkelerin çoğu büyük oranda kırsal bir karakter taşımaktayken, SSCB'den daha gelişkin ekonomiye sahip bir ülke de vardı: Çekoslovakya. İlkel Stalinizmin bu ülkede gelişkin bir işçi sınıfına zorla dayatılması feci sonuçlara yol açtı ve çok geçmeden Stalinizmin kendini içinde bulacağı derin krizi gözler önüne sermeye yaradı. Çek direnişi yaygındı ve halk desteğine sahipti; Çek komünistler büyük ölçüde güçlü işçi sınıfı gelenekleriyle hareket ediyorlardı; Çek halkı Kızıl Ordu'yu kurtarıcıları olarak sevinçle karşılamıştı. Fakat, yıllar sonra Fransız filozof Jean-Paul Sartre'ın etkileyici cümlelerle anlatacağı bir sü-

reçte, Sovyet bürokrasisinin hışmına uğramaktan kurtulamayacaklardı:

Çekoslovakya, ileri bir kapitalist ekonomiden sosyalist bir ekonomiye başarıyla geçişi gerçekleştirecek ilk devlet olabilir ve böylece Batı proletaryasına -model olmasa bile-, onun devrimci geleceğine en azından somut bir örnek teşkil edebilirdi. Hiçbir şeyi eksik değildi; ne araç, ne insan; işçilerin gerçek denetimi herhangi bir yerde mümkün olduysa, bu Prag ve Bratislava'daydı. Onların talihsizliği, kendi manipülasyonlarıyla oyuna gelen Moskova'daki tezgâhçıların böyle bir sosyalizm fikrine bile akıllarının basmamasıydı. Moskova'dakiler sadece kendi *sistemlerini* empoze etmekle meşguldüler. Ülke içinde hiçbir gerçek dayanağı bulunmayan bu ithal edilmiş ve uyarlanması mümkün olmayan model, 'büyük birader'in aşırı gayretkeşliğiyle dışarıdan yerleştirildi. Bu model bir idol olarak kuruldu; yani, tartışılamaz olup tartışılmayan, izah edilemez olup izah edilmeyen bir dizi değişmez koşulsuz taleple. [...]

Yanlış anlamaya mahal vermeyelim: 1945'teki insanlar inançlı devrimcilerdi ve çoğu halen de öyledir, ancak sistem onların sosyalizmi kendi başlarına kurma deneyimine atılmalarını yasaklıyordu. Gidişatı değiştirmek için deneyim yoluyla eskiden oldukları gibi davranmaları gerekirdi; oysa sistem onlara, tam da olmadıkları şekilde muamele ediyordu. Kendini hem yapıların rasyonel bir dönüşümünü hem de fikirlerin sürekli değiştirilmesini (başka bir deyişle, pratik ile teorinin karşılıklı ve diyalektik bir etkileşim içinde olmasını) gerektiren bir dizi sorun şeklinde sunan sistem, inanılmaz bir rehavet içinde nazik bir basiret hediyesi olarak gözyaşısız sosyalizmi (yani, devrimsiz ya da herhangi bir kapışma olmadan varılacak bir sosyalizmi) savunmaktaydı. Görevler çoktan be-

lirlenmişti; yapılacak tek şey onları uygulamaktı. Her türlü bilgi eksiksiz biçimde eldeydi; yapılması gereken tek şey onları ezberlemekti.[41]

Toplumsal düzeni kökten değiştirme kararı bürokratik, yukarıdan empoze edilen bir tasarruftu. Yine de belli ölçülerde, özellikle şehirlerde, aşağıdan bir heyecanın doğmasını sağladı. İşçi sınıfının önemli katmanları, kendilerine tanınmakta olan kayda değer toplumsal haklar karşılığında yeni rejime soluklanacak bir zaman tanımaya hazırdılar. Andrej Wajda'nın duyarlı ve zekice filmi *Czlowiek z marmuru* (Mermer Adam, 1977), 1940'ların sonlarıyla 1950'li yıllarda işçi sınıfı içinde var olan çelişkili gerilimlerin doğru bir portresini sunar. Kapitalizm-sonrası devletlerin çoğalması, Sovyetler Birliği'ne 1917'de konan ambargoyu kırmıştır. Üstelik aynı zamanda ve o dönemki görünümlere ters biçimde, Stalinizmin hegemonyasını da *zayıflatmıştır.* 'Tek ülkede sosyalizm' –artık böyle bir şeyin mümkün olduğundan nasıl söz edilebilirdi? Stalin, Yugoslavya'da devrimin başarı kazanmasının ve Doğu Avrupa'nın asimilasyon sürecinin yeni özerk ve yarı-özerk iktidar merkezlerinin ortaya çıkmasıyla aynı anlama geldiğini çok erken fark edecekti. Dünya komünist hareketinin biricik otorite temeli olarak Sovyet bürokrasinin kurmuş olduğu tekel nesnel yollarla kırılmış oluyordu. Tito'nun ataklığı ve Tito ile Stalin arasında meydana gelen nihai kopuş, Doğu Avrupa'nın da onun izinden gidebile-

41) Jean-Paul Sartre, "Czechoslovakia: The Socialism That Came In from The Cold", *Between Existentialism and Marxism*, Londra: New Left Books, 1974 içinde, s. 89-90.

ceği yönünde korkular doğurmuştu. 1930'lu yılların tasfiyeleri ve göstermelik yargılamaları şimdi de bütün Doğu Avrupa'da tekrarlanmaktaydı. Tanrı'ya ilkin Troçki kafa tutmuştu. Şimdi de onun yanına, 'Troçkist karşı-devrimci', 'emperyalizmin ajanı' benzeri sıfatlarla yaftalanmaya çalışılan Tito yerleşiyordu. Yeni tasfiyelerle güdülen amaç, komünist partileri içinde klasik Stalinizme alternatif olarak ortaya çıkabilecek her türlü potansiyel eğilimi boğmaktı. Stalin'in 1953'teki ölümü bu süreci kesintiye uğratmakla birlikte, ölü otokratın korkuları yersiz çıkmayacaktı. Bürokrasinin egemenliğine karşı işçi sınıfının muhalefeti ilkin Doğu Berlin'de, grevci işçilerin temel demokratik haklarını (ifade, basın ve örgütlenme özgürlüğü) talep etmeleriyle patlak verdi. Sovyet tankları bu isyanı ezdiler. Bu arada, Sovyetler Birliği'nde Stalin'in yerini alanlar sisteme insani bir çehre kazandırmanın peşindeydiler. Nikita Kruşçev'in 20. Parti Kongresi'nde (1956) yaptığı konuşma, apaçık eksikleriyle yanlışları bir yana, Stalinizme genel çapta indirilmiş ağır bir darbeydi.[42] Bunu Doğu Avrupa içinde Macaristan'daki bir ayaklanma (yine Rus tanklarınca ezilmişti) ile 1956'da Polonya'da yükselen bir kabarış izledi. Polonya'daki kalkışma, 'komünizmi ıslah etmek' diye bilinen bir akım adına ilk büyük zaferdi ve Gomulka'yı iktidara taşımıştı. 1980 ve 1981'de Dayanışma hareketinin boy göstermesine yol açan şeyse, Polonya'nın 'reformcu komünizmi'nin üç defa (1956, 1970

---

42) Nikita Khrushchev, *Secret Speech: Delivered to the Closed Session of the Twentieth Congress of the Communist Party of the Soviet Union*, Nottingham: Spokesman Books, Bertrand Russel Barış Vakfı için, 1976.

ve 1976'da) siyasal vaatlerini yerine getirmekte başarısızlığa uğramasıydı; bu da işçilerin 1953'ten beri kat etmekte oldukları mesafenin simgesel bir göstergesiydi.

Stalinizmin krizi Uzak Doğu'da yeni ve kesin bir darbeyle daha derinleşecekti. Çin Komünist Partisi'nin 1949'da başarıya ulaşması, yerli gericiliğe ve Japon istilasına karşı verilen ve başlangıcı 1920'lere dayanan, uzun süreli bir mücadelenin sonucuydu. Herhalde Mao'nun partizanlarının kitle desteğinden yoksun olduğunu iddia edebilecek tek bir kişi çıkmaz. Kendi yolunda ilerleyen Çin Devrimi, toplumsal düzlemde bakıldığında 1917'deki modelin neredeyse tam tersi yönde gelişmişti. Mao'nun güçleri köylülüğü seferber etmiş ve 1949'da devasa bir köylü ayaklanması temelinde iktidarı eline geçirmişti; çok geçmeden de, pek çoğu onyıllardır Japon ya da Komintang işgali altında bulunan şehirleri kurtardılar. Köylüler tamamen harekete geçmişken, şehir proletaryası Devrim'den sonraya kadar bile bir sınıf olarak neredeyse tam bir durağanlık içindeydi. Zaten, Çin'deki devrim sürecinin özgül niteliklerinin kaynağını burada aramamız gerekir. Yine de bizi bu noktada ilgilendiren konu, Stalin'in apaçık şüpheciliği ve Moskova'dan çok küçük miktarda maddi yardım alması karşısında Mao'nun güçlerinin devrimlerini kendi başlarına yaptıklarının yadsınamaz bir gerçeklik olduğuydu. Devrim 1949'da Çin Komünist Partisi'nin başarısıyla gelmişti ve Mao ile Moskova'daki Stalin arasında yürütülen birkaç haftalık çetin pazarlıkların ardından, nihayet Sovyet ekonomik yardımı ufukta görünmüştü. Sovyetler'in yardımı, Çin sanayiinin

gelişmesine katkıda bulunacak hayati önemde bir hamleydi. On beş yıl kadar sonra Çin-Sovyet ideolojik kavgası patlak verdiğinde, Sovyetler'in yaptığı her türlü yardım bıçak gibi kesildi ve Çin'e gönderilen bütün ekonomi danışmanları geri çağrıldı. Çin Devrimi hem dünya ölçeğindeki hem de kapitalist olmayan blok içindeki güçler ilişkisini baştan aşağı değiştirdi. Üstelik, dünyanın en büyük devleti olan Çin'e kimse Doğu'nun Yugoslavya'sı muamelesi yapamazdı. Sekizinci Yol Ordusu'nun görkemli ilerleyişi 'tek ülkede sosyalizm'i pratik olarak toprağa gömmüştü. Moskova'nın hegemonyasına uzun yıllar hiç kimse itiraz edememişken, alttan alta etkisini sürdürmekte olan gerilimler, yetkin güç merkezlerinin çoğalması sonucunda Stalin'in mirasçılarının başına daha ilk adımdan itibaren gerçek belalar getireceğini göstermekteydi.

Her türlü ideolojik tartışmanın sakince halledilebileceği tek örgütsel çerçeve de çoktandır ortadan kalkmıştı. Komintern 1943'te, daha Yugoslav, Çin ve Vietnam devrimlerinin gerçekleşmesinden önce lağvedilmişti. Uluslararası komünist hareketin, her türlü görüş ayrılığının tartışılmasını sağlayacak merkezi bir yayın organı ve basın araçları yoktu. Şüphesiz bu da Stalinizmin mirasları arasında yer alıyordu. Tito ile Mao pratikte klasik Stalinizmin birçok eğilimini kırmayı başarmış olsalar da, onların ideolojik formasyonları da Stalinist ailenin içinde kalmaktaydı; dolayısıyla, geçmişlerinden tam olarak kopmaları asla mümkün değildi. Bu durumun başka bir ifadesi, devleti idare etmek bakımından tamamen farklı ölçütleri dev-

reye sokabilecek, gerçek bir alternatif arayışının asla söz konusu olmayacağıydı. Yeterince ironiktir ki, dünya devriminin bu aşamasında bir Komünist Enternasyonal'e duyulan ihtiyaç, tek bir komünist partinin bile Moskova'nın hegemonyasına kafa tutacak bir konumda olmadığı 1920'li yıllarda gözlendiğinden çok daha fazlaydı (kaldı ki o dönemde, SSCB'nin Stalinistleşmesinin Enternasyonal ve onun başlıca organlarınca engellenememesini de buna bağlamak gerekirdi). Nitekim Komintern'in bağımlılığının en simgesel adımı, 1943'te Moskova'da verilmiş olup, bir Dünya Kongresi toplanmasına bile ihtiyaç duyulmadan uygulama konan, kendi kendini lağvetme kararıydı. Oysa komünist hareket içinde tek bir başka güç merkezi bulunmuş olsaydı bile, Komintern'in böyle bir kararı uygulamaya geçirmesi fiilen imkânsız olurdu. Dolayısıyla, Tito ile Mao'nun bir bütün olarak hareket içerisinde ciddi yansımalar doğurmadan bir Komintern arayışına girmeleri pek mümkün değildi. Kaldı ki, Mao'nun hiçbir zaman yeni bir Enternasyonal kurmaya kalkışmamış olması, Stalinizmin hayati önemdeki ideolojik formüllerinden birçoğuna ne derece bağımlı olduğunun bir göstergesiydi. Hem Yugoslav hem de Çin komünistleri devrimlerini Moskova'dan *pratikte* koparak gerçekleştirmişlerdi. Oysa Stalinizmden *teoride* kopamamış olmaları, başarıya ulaştığı anda devrimde trajik bir ayrılık getirdi. Çin toplumunu karakterize eden örgütlenme tarzı (ki bunun en özlü ifadesi, parti ile devlet arasında tam bir eşitlik yaratılmış, siyaset ile bilgi akışında tam bir tekel kurulmuş olmasıydı),

SSCB'nin 1920'lerin sonlarıyla 1930'ların başlarındaki örgütlenme tarzından çok da farklı sayılmazdı.

Bu durum önümüze, henüz tatmin edici ölçüde çözüme bağlanmamış bir dolu soru koymaktadır. Ekonomik geriliğin Stalinist tipte bir siyasal yapı doğurması kaçınılmaz mıdır? Azgelişmiş bir ülkede gerçekleştirilen devrimin kaçınılmaz sonucu tek parti devleti olmak zorunda mıdır? Castro'nun Küba'sını kısmen istisna sayarsak, tek tek her devrimin monotilik bir devlet yapısında noktalanması salt tesadüften mi ibarettir? Yalnızca bugün önümüzde serili olan manzaraya bakıp değerlendirecek olursak, bütün bu soruların cevabının kedere sarılı bir 'evet' olduğunu -gönülsüzce de olsa- kabullenmekten başka bir seçeneğimiz kalmaz. Gelgelelim, bunu kabullenmek ultra-nesnelci, tek yanlı bir tarihsel gelişme görüşünü benimsemekle aynı kapıya çıkacaktır. Yine bu da, karşılaşılan her felaketi (Stalin'i, tasfiyeleri, sözde 'Büyük Proleter Kültür Devrimi'ni, Pol Pot'un vahşetini, Kim-il-Sung'un kendi kendinin parodisi olan Stalinizmini, Afganistan'daki bozgunu, Tiran'daki infazları) meşru göstermek için başvurulabilecek olgulara körü körüne tapınmaya varacaktır. Bütün bu olayların kaçınılmaz olduğu görüşüne sığınmak, en berbat türden bir siyasal miyopluk tuzağına düşmek demektir. Benim kanımca, bu korkunç olayların hepsinden kaçınmak mümkündü; yaşanan bu olayların hiçbiri, bu devrimlerin yapılması ya da yapıldıktan sonra kazanımlarının korunması bakımından temel önemde görülemezdi.

Çeşitli çevreler, doğası gereği halka dayanmayan ve ancak proletarya ve yoksul köylüler üzerinde bir dikta-

törlük kurarak yaşatılabilecek devrimlerin yerleşmesi bakımından bu süreçlerin bir zorunluluk olduğunu ileri sürmüşlerdir. Böylesi bir yaklaşım, Devrim'i yapmış olan partinin üyelerini ve çok sayıda ileri kadroyu tasfiye ederek iktidara yükselmiş olan Stalin için geçerli bulunabilir. Ancak Ho Chi Minh, Mao Zedung, Josip Broz Tito ve Fidel Castro'nun durumları bir parça farklıdır. Eğer Çin Komünist Partisi kitlesel desteği arkasına alamamış olsaydı başarıya ulaşabilir miydi? Amerika Birleşik Devletleri, 1954 Cenevre Anlaşmaları uyarınca 1956'da Vietnam'da yapılması gereken seçimleri niçin açık açık sabote etmişti? Eisonhower kendisine, eğer seçimler yapılıp da "Ho Chi Minh oyların yüzde 80'ini alır mıydı?" şeklinde yöneltilen bir soruya dürüst biçimde 'evet' cevabını vermişti. Tito 1948'de Yugoslavya'da bir seçim düzenleseydi halk kime oy verirdi acaba? Bu sorunun cevabı, Tito'nun Stalin'den gelecek bir saldırı ihtimaline hazırlık yaparken bütün halkı silahlandırmış olmasından çıkarılabilir. Şimdiye değin 'Üçüncü Dünya'da ABD'nin açık desteğine sahip hangi diktatör böyle bir adım atmaya cesaret edebilmiştir? Castro, Amerika Birleşik Devletleri'nin kendisini devirmeyi amaçlayan aralıksız teşebbüslerine (ekonomik ablukalara, askeri istilaya, CIA'in suikast denemelerine, vb.) rağmen niçin hâlâ iktidarda kalabilmektedir? Çin, Yugoslav ve Küba rejimleri yıllarca ayakta kalabildiyse, bunun sebebi yabancı bir ordunun varlığı değil, yerli halkın desteğini arkalarında bulmalarıdır.

Devrim sonrası hükümetlerin zayıflığı, ülkenin siyasal ve ekonomik hayatında kitle katılımı ve denetimini ku-

rumsallaştırmakta tam bir başarısızlığa uğramalarında yatmaktadır. Stalinizmin ayırıcı ideolojik yöneliminin tam anlamıyla devreye girdiği nokta burasıdır. Hem Tito hem de Mao Sovyetler Birliği'nden kopmuşlardı, fakat ikisinin de sosyalist demokrasiyi bir şekilde uygulamaya koyma sorununda gerçek bir kopuş sergilemeleri söz konusu olmamıştı. Yugoslav ekonomisindeki 'özyönetim' modeli uydurma değildi, ancak hakiki anlamına sadece ve sadece siyasal alanda da özyönetimin gerçekleşmesi halinde kavuşabilirdi. Mao'nun 'Kültür Devrimi' sırasında 'Paris Komünü ruhu'nu çağıran demagojik seslenişleri kitlesel seferberlikleri teşvik edebilmişti, ne ki burada amaçlanan, besbelli ki Çin Komünist Partisi içinde süregiden bir hizip kavgasını halletmekti.[43] Her iki örnekte de toplumun yeni baştan örgütlenmesinde halka gerçek bir söz hakkı tanınmış mıydı? Fiilen her örnekte başvurulan 'model', Stalinist Rusya'nın bir çeşitlemesine dayanmaktaydı. Eğer bu model farklı olsaydı, Üçüncü Dünya devrimlerinin bundan büyük kazanç sağlayacağından çok az şüphe edilebilirdi.

Sovyetler Birliği'ne dönersek. O ülkede bürokratik iktidarın kaçınılmaz bir şekilde güçlenmesine dair bütün nesnelci argümanları benimsesek bile, Stalinizmin yükse-

---

43) Bkz. Livio Maitan, *Party, Army and Masses in China: A Marxist Interpretation of the Cultural Revolution and Its Aftermath*, Londra: New Left Books, 1970. Yine de buna bir ek daha yapılmalıdır. Bu seferberliklerin amacı ve kapsamı ne kadar sınırlı kalmış olursa olsun, kitlelerin belli bir ölçüde siyasallaşmasına katkıda bulunduklarına şüphe yoktu. Şimdiki Çinli muhaliflerin çoğunluğunun Marksist olmasının kökeni, Çin siyasetindeki bu kargaşalı döneme bağlanabilir. 'Kültür devrimi' sırasında meydana gelen can kayıpları ve kültürel kıyımlar, bizi 1930'lu yılların Stalinist tasfiyeleriyle yersiz ve yüzeysel benzetmeler yapmaya götürmemelidir.

lişini kolaylaştıran koşulların artık ortadan kalkmış bulunduğu yadsınamaz bir gerçekti. SSCB, ne izole edilmiş ne de geri bir toplumsal oluşumdu. Ulaşmış olduğu kültür düzeyi ve hayat standardı eskisinden daha yükseklerdeydi. Her işçinin çalışma hakkı güvence altındaydı ve Batılı tipte bir kitlesel işsizliğe asla rastlanmıyordu. Gulag'lar ise halkın zihninde güçlü ama artık uzakta kalmış bir hatıraydı. Kruşçev ile Leonid Brejnev, diktatörün ölümünden sonraki otuz yılda SSCB'yi Stalin-sonrası bir çağa taşımışlardı. Yine de Sovyet toplumu, gerçek değişiklikler meydana getirilmiş olmasına rağmen demokratik değildi ve gücüyle ayrıcalıklarını kıskançlıkla koruyan bir bürokratik elit kesimin egemenliği altındaydı. SSCB, özellikle entelektüellere ve kültürel özgürlüklere karşı uygulamalarında, Lenin'in sağlığında geçerli olan duruma dahi geri dönmemiştir.[44]

Stalin'in ölümü, haleflerinin önüne temel bir sorun koymuştu. Bu muazzam genişlikteki ülkeyi nasıl yönetmeleri ve Doğu Avrupa'da disiplini nasıl sağlamaları gerekiyordu? On birinci yüzyılda keşiş Nestor, Rusça yazılmış *Primary Chronicle*'da şöyle dertleniyordu: "Ülke geniş ve zengin, ama düzen yok." Stalin'in mirasçılarının akıllarında, aynı zamanda hem ilkel Stalinizmin kusurlarını giderecek, hem Sovyet toplumunun hayati önemdeki bütün katmanlarını birleştirmeye çalışacak ve hem de bürokrasinin elde etmiş bulunduğu güç tekelini kırdırmayacak bir düzen kurmak vardı. Kruşçev'in 20. Parti Kongresi'nde

44) Bunlara bir örnek olarak bkz. Victor Serge, *Year One of the Russian Revolution*, Londra: Holt, Reinhart, and Winston, 1972.

yapmış olduğu ünlü konuşma işte bu bağlamda değerlendirilmelidir. Hiç şüphesiz cüretkârca bir adım sayılan bu konuşma, kitlesel hoşnutsuzlukların doğma ihtimalinden korkuya kapılmış durumdaki Parti hiyerarşisini ciddi biçimde ürküttü. Kruşçev, Merkez Komitesi'nin çoğunluğunun karşı çıkmasına rağmen bu yöndeki adımlarını çoğalttı. Bunun sonucunda Doğu Avrupa ve dünya komünist hareketi içinde meydana gelen kopuşlar, Stalinizmde derin bir krizin başlangıcına işaret etmekteydi. Kruşçev, konuşmasının aşağıdan bir patlamayı önlemek bakımından can alıcı bir önem taşıdığında ve Stalin'in kurbanlarına umut ışığı gösterdiğinde ısrarcıydı. 'Buzların eriyişi', farklı uygulamalar ortadan kaldırılıp halkın çoğunluğunun hayat standartlarında iyileştirmelere gidilerek, toplumsal gerilimleri azaltmayı hedefleyen kararlı bir çabayla birlikte yürütüldü (eski mujikler bu politikayı çok güzel bir deyişle 'gulaş komünizmi' diye tanımlamışlardı). Yine bu politika, klasik Stalinizmi karakterize etmiş olan terör hükümdarlığının sistematik biçimde sona erdirilmesiyle uyumlu bir çizgideydi. Siyasal tutuklular topluca salıverililirken, kamplar dağıtıldı. Güvenlik birimlerinin etki alanları daraltıldı ve bu kesimler Stalin döneminde kazanmış oldukları göreli özerklikten mahrum bırakıldılar. Eski sistemin ayırt edici özelliği haline gelmiş bulunan keyfiliğin yerini, SBKP'nin demoralize ve atomize olmuş haldeki kadrolarına güvenin arttırıldığı bir atmosfer aldı. Atılan her adımın Stalin'in kaprislerine göre ayarlandığı terörize bir monolitik yapının yerine, adım adım bürokratik çoğulculuğa varan bir sürece yönelindi. Gerek parti

kademelerindeki gerekse taşra örgütlerindeki Parti hiyerarşileri içinde açık tartışmaların yapılmsı bir kere daha teşvik edilmeye başlandı ve ideolojik mutlakıyetçiliğe son verildi. Macar lider Janos Kadar bu yeni yaklaşımı şu sloganla özetleyecekti: "Bize karşı olmayanlar bizimledir."

Stalinizm-sonrası çağın asıl test alanı iç politikaydı. 1956'dan 1985'e kadarki dönemde (Doğu Avrupa ve Çin'e kıyasla) SSCB'yi karakterize etmiş olan siyasal istikrar, ancak hayat standartlarında düzenli bir yükselişe bakılarak anlaşılabilirdi. Londra'da yaşamakta olan ünlü Sovyet muhalifi Zhores Medvedev bu noktayı çok isabetli bir gözle saptamıştır:

> Ülkedeki ekonomik durum hâlâ beklentilerin altında seyrediyor, ancak sürekli, yavaş bir ilerleme de gözleniyor. Hiç işsizlik yok; bilakis, işgücü eksikliği çekiliyor –bu da işçilere iş seçmede geniş bir özgürlük tanıyor. Ortalama bir işçi ailesi temel maddi ihtiyaçlarını (oturulacak bir daire, kalıcı iş, çocuklarına eğitim, tedavi imkânları, vb.) kolaylıkla karşılayabiliyor. Temel malların (ekmek, süt, et, balık, kira) fiyatları 1964'ten beri hiç değişmemiş durumda. Televizyon ve radyoyla diğer dayanıklı tüketim mallarının fiyatları (daha önceki gereksiz yüksek bedellere kıyasla) fiilen azalmış bile. Gerçekte insanların ellerinde nakit fazlası var ve birkaç yıl önce hayati önemde görülmeyen mallara yönelik tüketim talebi hâlâ karşılanmamış durumda. Bu yüzden enflasyon var, ancak sözü bile edilmeyecek oranda. Sonuçta, işçi sınıfında ekonomik bakımdan bir hoşnutsuzluk bulunduğuna dair gerçek işaretlere rastlamak kolay değil...[45]

45) Zhores Medvedev, "Russia Under Brezhnev", *New Left Review*, 1 (117), Eylül 1979, s. 3-29.

Hayat koşullarındaki iyileşme sadece egemen durumdaki Ruslarla sınırlı değildi, bütün halkın durumu aynıydı. Brejnev yönetimi Sovyet sistemi içindeki ulusal dağılımın ziyadesiyle farkındaydı. Bugün en yüksek hayat standartlarına sahip olanlar Baltık cumhuriyetleridir; Orta Asya'daki bir köylü bir Rus kolektifindeki çiftçiden daha iyi durumdadır. Ukrayna'da ya da Rusya'daki taşra şehirleri arasında niteliksel bir farklılığa rastlanmaz.

Yine de, ancak kaba bir ekonomizm genel durumdan memnun olmayı sağlayabilirdi. SSCB'de anlamlı bir demokratikleşmenin yolunda kocaman bir kaya olarak duran engel, ayrıcalıklarla beslenmiş bir bürokrasi ve *nomenklatura* yapısının varlığıydı. Kafkas Cumhuriyetleri'ndeki ulusal gerginlikler, onlara sağlanan ekonomik üstünlüklere rağmen bir azalma göstermemiştir. Ekim 1980'de Estonya'da kitlesel gösteriler yapıldı. Bunun yanı sıra, Brejnev'e hitaben kaleme alınıp kendisine yollanan bir mektubu, içlerinde Bilimler Akademisi üyelerinin de bulunduğu 365 Gürcü entelektüeli imzaladı. Protesto mektubunun içeriği, "Gürcü halkının Çarlığa karşı mücadelede kazandığı ulusal haklarının kademeli biçimde ve Leninist milliyetler politikasıyla apaçık bir çelişki içinde ellerinden alınması"nı getiren, "Gürcü halkının anayasal statüsünün ihlal edilmesi" anlamına gelen "Ruslaştırma yönelimi"ne karşı çıkmaktı. Bu çelişkilerin kökü, asıl yaranın açıldığı SKBP'ye değin uzanıyor ve böylece gelecekteki patlamalara zemin hazırlanmış oluyordu. Fakat Komünist Partisi, kendi konumu 1977 Brejnev Anayasası'na "Sovyet toplumunun ön-

cü ve yönlendirici gücü, bu toplumun siyasal sisteminin çekirdeği" (Bölüm 1, Madde 6) diye yazıldığı zaman başka ne şekilde hareket edebilirdi ki? Sovyetler kurumunun çok uzun zaman önce yok edilmiş bulunan gücü ve yetkilerine yeniden kavuşturulması konusunda tek bir ciddi tartışma yapılmamıştı, çünkü böyle bir şeyi gündeme getirmek formel bir temsili yapı ve periyodik seçimleri istemek anlamına gelecekti. Böyle bir ihtimal kendi siyasal tekelinin sonu demek olacağından, bürokrasinin gücünün tehdit altında kalacağı apaçıktı. Eski Stalinist yöntemlere insani bir çehre kazandırılmıştı kazandırılmasına da, esastan bir değişiklikten eser yoktu.[46] Brejnev ölünce, onun büyük bir gayretle yoldan çıkarmamayı başardığı Stalinizm-sonrası evre de sona erecekti. Artık üst kademelerde yapılan yolsuzluklarla ilgili bir sürü skandal haber dilden dile dolaşıyordu; fabrikalardaki düşük üretkenlik seviyeleri yeni sıkıntılar doğurmaya adaydı. Bürokratik çoğulculuk, Parti bürokratlarına Stalin döneminde ellerinde olmayan bir güvenlik sağlıyordu, ancak *nomenklatura* ile sıradan yurttaşların ihtiyaçları arasındaki uçurumun da iyice genişlemesine yol açmış, keza yerel yetkililere patronaja dayalı kendi şebekelerini kurma imkânları sağlamıştı.

---

46) 1977 Anayasası'nda sovyetler, kâğıt üstünde bile olsa tek bir kez dahi anılmamıştı. Devletin biricik siyasal organizması olarak Parti görülüyordu. Parti'nin üye sayısı 1952'de 19. Parti Kongresi sırasında 7 milyonun biraz altındayken, 1981'de 26. Kongre sırasında neredeyse 18 milyona çıkmıştı! Üye artışının en çok göze çarptığı yer kolektif tarım sektörü ile büyük şehirlerdeki sanayi işçileriydi. Bu yüzden toplumsal gerginliklerin çoğalması ve köklü siyasal taleplerin bir patlama halinde gündeme getirilmesi SBKP içinde de doğrudan bir karşılık bulacaktı.

Daha temel bir düzlemde Brejnev çağı, kültürel düzeyde sağlanan gevşemeler ve hayat koşullarının gözle görülür derecede iyileştirilmesiyle, savaştan sonraki kuşakların hayatlarına muazzam katkılarda bulunmuştu. 1950'den sonra dünyaya gelenler, Stalin döneminin travmaları ve korkularını hiç yaşamamış bir kuşaktı. Bu genç kuşak, anne babalarından ziyade dedeleri ve ninelerini hatırlatan bir özgüvene sahipti ve gerek demokratik özgürlüklerden yana, gerekse bürokrasinin ideolojik tekelinin ve toplumu denetleme imkânlarının gevşetilmesi doğrultusunda (üstelik her kademede) yeni bir basınç uygulayacağı muhakkaktı. Brejnev'in başarısı, yeni bir çalkantılı dönemin koşullarını olgunlaştırmıştı. SSCB'nin ileri bir sanayi toplumu olması, ekonomik tabanını da eskimiş ve ilkel kalmış bir siyasal yapıyla doğrudan bir kapışmaya götürmekteydi. Fabrikalarda üretkenliğin arttırılması sorununda bile, Sovyetler Birliği içindeki çeşitli liberal dergiler, o anki 'tek adam yönetimi' yerine belli bir ölçüde işçi denetimine gerek duyulacağını ima ediyorlardı. 1977'de Komsomol'un yaptığı ve SSCB'nin her tarafından 900 fabrika işçisini kapsayan olağandışı bir anketin gösterdiği, "fabrika müdürlerinin seçimle gelme düşüncesine sadece izole olmuş kişilerin itiraz ettiği" ve "seçimlerden yana olan yüzde 76'nın, böylesi bir sistemde üretimin daha randımanlı, yönetimin daha ileri olacağı ve yöneticilerin görevlerine daha bir sorumlulukla sarılacaklarını savundukları"ydı.[47]

47) Zikreden, seçkin Sovyetologlardan, Alberta Üniversitesi öğretim üyesi Dr. Bohdan Krawchenko'dur. Krawchenko bu bilgiyi Mart 1983'te Kanada, Winnipeg'de Marx'ın yüzüncü ölüm yıldönümü vesilesiyle düzenlenen bir konferansta aktarmıştı.

Uluslararası durumun kötüleşmesinin, iç cephede cesurca bir yeni atılım yapma gerekliliğiyle çakıştığı zamanda SBKP genel sekreterliğine Yuri Andropov seçildi. Andropov'un 1984'ün başlarında ölmesi reformları geçici olarak erteletti ve gerontokrasinin mevzilerini yeniden sağlamlaştırmasını sağladı, ancak seçilen yeni genel sekreter de yukarıdan bir yeniden yapılanmaya (*perestroyka*) karar verecekti. 1985-1987 yıllarında herhangi bir vesileyle Sovyetler Birliği'ne gidenler, hemen her yerde görülen siyasal ve kültürel tartışmalardan etkilenmemezlik edemezlerdi. Ben de bu değişikliklerin ülkenin sosyal diktatörlükten sosyal demokrasiye dönüşümünü sağlayacağına inanmıştım; gerçekte de birçok reformcunun zihnindeki model, 19. yüzyıl ortasındaki İskandinavya'daki sistemlerdi. Oysa tamamen yanılmışım. O zamanlar görünmez (en azından benim göremediğim) toplumsal güçler harekete geçmiş bile. Sovyet bürokrasisi içindeki güçlü bir tabaka, kapitalizmin tam anlamıyla geri getirilmesine azimliymiş. Hatta sadece yeni milyonerlerin bileşiminin nasıl şekilleneceğinden emin olmak istiyorlarmış ki, daha sonra yaşananlar da tam bu yönde seyretti.

Sovyetler Birliği içindeki en yozlaşmış unsurlar ile örgütlü suç dünyası arasındaki eski bağlar artık mafya tipi kapitalizmde yeni bir sembiyosise (birlikte yaşama) kavuşmaktaydı. Eğer bu yönelim ABD'nin Sovyetler Birliği'nin parçalanması yönündeki talepleri ve baskılarına zımnen rıza göstermek anlamına geliyordu ise, muhtemelen sonuç öyle olacaktı ve oldu da. Mihail Gorbaçov,

Amerika Birleşik Devletleri'nin bu oyunda iyi niyetli bir objektif oyuncu olmadığını kavrayacak siyasal kudretten de donanımdan da yoksundu. O yüzden, (işleri güçleri yeni Soğuk Savaş korkularını körüklemek ve 'kötülük imparatorluğu'nun tehditlerini ısıtıp ısıtıp kamuoyunu oyalamak olan kendi ideologları ve istihbarat ajanslarının gerçekleşeceğini öngöremediği) Berlin Duvarı'nın yıkılmasının getirdiği ilk şokun etkisinden sıyrılır sıyrılmaz harekete geçti. Bu arada ABD, kendi Soğuk Savaş yapılarını, mesela NATO'yu olduğu gibi muhafaza ederken, Boris Yeltsin ve çetesinin yardımıyla Sovyetler'in dağılması sürecini hızlandırmaktaydı. Sonraki dönemde toplumsal ve ekonomik gerilemenin boyutlarını gösteren istatistiklere şöyle bir göz atmanın ortaya sereceği gibi, bu sürecin Rus halkına yansıyan sonuçları felaketle eş anlamlı bir düzeye gelecekti. Yeni güçlü adam olarak Vladimir Putin'in yükselişiyse hammadde fiyatlarında bir patlamayla çakışmıştı ve bu da belli bir istikrarı koruyacak şekilde toplumsal harcamalar yapılmasını sağlamıştı. (Putin'in popülaritesinin temeli buna mı dayanmaktadır?)

Stalinizmin şakşakçıları o sistemi 'sosyalizm' olarak, komünizme giden uzun yolun ilk etabı olarak sundular. Sosyalizm projesini Stalinizmin suçlarıyla eşitlemenin yollarını arayan Batı'daki yönetici sınıflar da bu temaya hevesle sarıldılar. İşte bu, kapitalizmin ideologlarının günümüze değin savunageldikleri temel bir mittir. Tabii bu olguya işaret etmekle, onun üstesinden kolayca gelinebileceği anlamı çıkarılamaz. Stalinizmin işlediği suçlar haki-

katen çok büyüktü; yaratılmış olan kafa karışıklığı da o kadar derinlere uzandı ki, bütün bu sürecin sonunda Avrupa işçi sınıfında boy gösteren sinizm de bir çırpıda ortadan kaldıramayacak derecede yaygınlaştı. Artık hiçbir kitabın, antolojinin, makalenin, şiirin, konuşmanın ya da televizyon programının, Stalinizm (ya da onun değişikliğe uğratılmış ve ılımlı takipçileri) ile sosyalizmi eşitleyenlerin iddialarını çürütme şansı yoktur. Gerçeğin bunun tam zıttı yönde olduğunun gönül ferahlığıyla savunulabilmesi ancak doğrudan deneyime ve bilgilenmeye bağlı olabilir. Gerek Doğu'daki gerekse Batı'daki ülkelerin halklarının bu konudaki bilinçlenmelerinde köklü bir değişim olabilmesi için, sosyalizm ile demokrasiyi birarada savunan ve pratikte uygulayan bir sistemi (siyasal çoğulculuğu, ifade özgürlüğünü, medyaya ulaşma imkânlarını, sendika kurma hakkını ve kültürel özgürlüğü fiilen hayata geçiren bir sistemi) bizzat kendi gözleriyle görmeleri gerekmektedir; onların bilincini değiştirmenin tek yolu budur. Böylesi bir toplum tabii ki Stalinizmin (ve onun Çinli kuzeninin) vahşetengiz uygulamalarını toprağa gömmeyecektir, fakat kötü bir siyasal modeli (tek partili, olağan işlevlerini kendi halkına karşı kullanan bir devleti, bilgi tekelini, yargılamasız tutuklamayı, işkenceyi, vb. benimseyen bir modeli) örnek göstererek eskiden sömürge konumunda olan çok sayıda ülkenin üstünde dolanmakta olan hortlakları kovmayı başaracaktır. İroniktir ki, bugün kapitalist dünya da böyle bir modeli cazip görmeye başlıyor; gelgelelim, halkın isteği ya da rızasından bağımsız biçimde grupların yönetiminde sürdürülen üretim süreçle-

rinde merkezileşmiş bir otoriteryan örgütlenmenin, sonsuza kadar devam edebilecek bir düzen olduğunu hiç kimse iddia edemez.

Toplumsal bakımdan adil bir ekonomik yapıya dayanan, ayrıca radikal bir siyasal demokrasiyle işleyen 21. yüzyıl sosyalizmi, en köklü ve anlamlı meydan okuyuşlarını, büyük ölçüde eski Sovyetler Birliği'nde sosyalizme çamur bulaştırılmasına yol açmış bürokratik despotizmlerden dolayı zafere ulaşmış bulunan Batı'daki kapitalist düzenin ayrıcalıklarına karşı sergileyecektir. Kapitalizmin ayakta kalması için ödenen bedel küçük bir bedel değildi: iki dünya savaşı; sömürge halklarının soykırıma uğratılması (mesela, tek başına Belçika'nın yirminci yüzyılın ilk yıllarında Kongo'da yürüttüğü kampanya, 8 milyonun üzerinde, bir ihtimalle 10 milyona yakın Afrikalının kıyıma uğratılmasına ve hayatını kaybetmesine yol açmıştı –bu cinayetleri bize hatırlatan tek bir müze de olmadı); (savaşı körüklemiş olan İmparator'un kendisi koruma altına alınırken) Japon sivillere karşı nükleer silahların kullanılması; Vietnam'da kimyasal silahlara başvurulması; 'Üçüncü Dünya'da kurumsallaşmış sefalet; üstünde yaşadığımız gezegendeki her türlü hayat belirtisini silip yok edebilecek derecede bir nükleer felaket tehdidi.

Yirmi birinci yüzyıl da iyi başlamadı. Irak'ın istila ve işgal edilmesi şu ana değin 1 milyonu aşkın can kaybına yol açtı, 5 milyonu aşkın insan mülteci oldu ve ülkenin bütün toplumsal altyapısı tahrip edildi. Buradaki ölümler elbette Kuzey Amerika ve Avrupa ülkeleri yurttaşlarının dikka-

tini çekmedi değil, ancak onların kolektif vicdanlarında ciddi bir yara açtığı da söylenemezdi. Şu satırları kaleme alırken, Amerika Birleşik Devletleri hâlâ Britanya'nın ve özel firmalarla özelleştirilmiş devletlerden devşirdiği kiralık güçlerin yardımıyla Afganistan'ı işgali altında tutmaya devam ediyor.

O dönemde derginin editörü olan Robin Blackburn, Berlin Duvarı'nın yıkılışının hemen ardından *New Left Review*'da çıkan bir makalesinde, durumu kalıcı görmemekle birlikte yenilginin ölçeğini etkili bir dille özetlemişti:

> Stalinizmin bozgunu reformcu komünizmi de beraberinde sürükledi; ne Troçkizme bir fayda getirdi, ne sosyal demokrasiye, ne de herhangi bir sosyalist akıma. Lenin ve Mao'nun mumyaları hâlâ Moskova ve Pekin'deki mozolelerinde, usulüne uygun biçimde gömülmeyi bekleyen eski bir düzenin nişaneleri olarak sergilenmeye devam ediliyor. Öte yandan, bugünün can çekişme halindeki 'Büyük Devlet Komünizmi', yeryüzüne dadanmış bir hortlak değil, artık sadece huzur içinde ölmek için yalvaran, mutsuz bir ruhtur. Buna rağmen, tarihle yüzleşmeyi ve sosyalizm projesinin en sivri dilli eleştirmenleriyle diyaloga girmeyi arzu eden bir sosyalizm yeni bir başlangıcın yapılmasını sağlayabilir. Bazısı komünist gelenekten etkilenen kayda değer ölçüde anti-kapitalist hareketlerin varlığını bugün de görebiliyoruz, ancak bu akımlar bizi kapitalizmin ötesine taşıyabilecek bir programdan yoksundurlar. Yine, kendilerine komünist ya da sosyalist diye niteleyen rejimler yok değildir, ancak bu rejimler gerçek başarılar elde edebilmiş olsunlar olmasınlar (diyelim, halk sağlığı ve eğitim alanlarında Küba'nın ulaştığı parlak düzey

gibi), onların çok daha kapsamlı bir yenilenme ve yeniden yönelim belirleme çabasına girmelerinin (yalnızca hakikaten demokratik bir kültür ve siyasal yapı oluşturmayı hedeflemelerinin değil, bunun yanı sıra yeni ve uygulanabilir bir sosyalist ekonomi modeli keşfetmelerinin) gerekeceğine en ufak bir şüphe yoktur."[48]

Küba'nın gerçek başarıları, 1999'dan sonra Güney Amerika'yı köklü bir biçimde dönüştüren siyasal değişikliklerin gerçekleştirilmesine katkıda bulunmuştu: Bolivarcı önderler Venezüella, Ekvator, Bolivya ve Paraguay'da iktidara geldiler –üstelik silahlı mücadeleyle değil, seçimlerde kazandıkları zaferlerle. Tabii bu zaferler, toplumsal hareketlerin öncülüğünde Washington Konsensüsü'ne karşı yürütülen onlarca yıllık toplumsal mücadelelerin sonucuydu. Eski oligarşilerin bu ülkelerde aldıkları siyasal yenilgiler umutları -en azından o kıtada- yeniden canlandırmaya yetti. Hugo Chavez'in sözünü ettiği sosyalizm, hiç şüphesiz, yoksulların hayat koşullarını iyileştirmek üzere tasarlanmış bir dizi yapısal toplumsal reformdan ibarettir. Alınan tedbirler Washington Konsensüsü'nce yasaklanmış uygulamalar olduğu için de ultra-radikal nitelikte görünmektedir. Gerçekliğe baktığımızdaysa, bu değişikliklerle varılabilecek yer, doğduğu ülkelerde bile çok uzun zamandır unutulmuş olan sosyal demokrasinin radikal bir versiyonundan daha öteye gitmez.

---

48) Robin Blackburn, "Fin de Siecle: Socialism after the Crash", *New Left Review*, 1 (185), Ocak-Şubat 1991, s. 5-66.

Kapitalizmin -farklı biçimlerde olsa bile- Rusya ve Çin'de restorasyonunun sağlanmasının, kapitalizmden sosyalizme geçişe dair uzunca bir tartışmayı başlatması gerekir. 1917'den sonraki varsayım, kapitalizmden sosyalizme geçişin, feodal ve yarı-feodal toplumlardan kapitalist moderniteye geçişten çok daha kısa bir süreci gerektireceğiydi. Tarihin hükmü bunun aksi yönünde oldu. Feodalizmden kapitalizme geçiş, neredeyse 400 yıl devam eden bir süreçti ve Batı Avrupa'daki sanayi devrimleriyle müthiş bir şekilde hızlanmıştı. Acaba 1917 ve 1949 devrimleri de aynı geçiş sürecinin birer parçası mıydı? Çin kapitalizmi, 1949'dan sonra eğitim ve teknoloji alanlarında gözlenen ileri sıçrama olmaksızın, kesinlikle bugünkü gibi güçlü bir ülke halini alamaz, bugünkü gibi, dünya pazarını baştan aşağı dönüştüren ve kapitalizmin ağırlık merkezini Doğu'ya doğru kaydıran, dünyanın hakiki bir atölyesi durumuna gelemezdi. Yoksa Çin'deki bu değişiklikler, bazı kapitalist yol sevdalılarının Pekin rejimi adına ileri sürdükleri gibi, sosyalizmin daha yeni ve daha üst bir biçimine (Lenin'in 1922'de uygulamaya soktuğu Yeni Ekonomik Politika'nın çok daha çaplı bir versiyonuna) geçişi mi temsil ediyor?!

Peki, ya alternatifler? Kapitalizmin 1990'dan sonra Rusya, Çin, Vietnam ve benzeri ülkelere girişiyle birlikte, siyasetçiler ve küresel medya ağları kapitalist Sinderalla'nın, çirkin kız kardeşler olan komünizm ve sosyalizmi mağlup etmiş olmasıyla böbürlenmeye koyuldular. Dünyanın daha az ayrıcalıklı yurttaşlarının büyük çoğunluğu

bu gidişatı, her türlü anti-kapitalist perspektifin çökmesi şeklinde yorumladılar ve avuntuyu -her zaman ikisi birarada olmasa bile- dinde ve pornografide bularak çaresizliğe sürüklendiler.

Değişime uygun yeni bir ruh hali ancak yavaş adımlarla ortaya çıktı: 1989'daki Venezüella Caracazo'su yeni düzene karşı ilk isyandı; Seattle bir on yıl sonra geldi; sonra Davos ideolojisine karşılık olarak Dünya Sosyal Forumu kuruldu ve onu da, Güney Amerika'da bir dizi kitlesel toplumsal hareket izledi. Arjantin ekonomisinin çatırdayarak çökmesi, Buenos Aires'te farklı bir geleceği tartışmaya zemin oluşturan işçilerin özyönetim deneylerini, fabrika işgallerini ve semt konseylerini doğurdu. Venezüella, Bolivya, Ekvator ve Paraguay'da neo-liberal düzene meydan okuyan toplumsal hareketler, devlet işletmesi, toplumsallaştırılmış işletme, kooperatif ve küçük ölçekli şahıs işletmelerini birleştirmenin yollarını arayıp, radikal sosyal demokrasinin yeni bir biçimini temsil eden yönetimleri başa getirdiler. Halk oyuyla seçilen bu hükümetler Küba'nın tecridini kırdılar ve kendi ülkelerinde halkın çoğunluğunun yararına sağlık ve eğitim altyapılarını oluşturmakta bu küçük ülkenin yardımına başvurdular. Şayet Küba da buna mukabil yeni müttefiklerinden siyasal çoğulculuğun önemine dair dersler çıkarmayı başarırsa muhtemelen hayırlı gelişmeler göreceğiz.

Latin Amerika'da olup bitenler Amerika Birleşik Devletleri açısından önemlidir. Arka avlu odanın içine girmiştir

ve ABD sınırları içerisindeki geniş Hispanik nüfus geçmişle bağlarını muhafaza etmektedir. Bu etki bazen olumsuz yönde olabilir, örneğin Florida'daki Kübalılar açısından olumsuzdur, ancak orada bile atmosferde ve ruh halinde bir değişim gözlenmektedir. Güney Amerika'daki toplumsal hareketler, kapitalizmdeki deregülasyona ve özelleştirme hamlelerine karşı, örgütlü işçilerin Kuzey Amerika ya da Batı Avrupa'da sergilediği muhalefetten daha etkili biçimde kafa tutmuşlardır. Bu model günümüzde Amerika Birleşik Devletleri'nde benimsenmiş olsaydı, Goldman Sachs'ın idare ettiği bir ekonomiyle çatışabilir ve halkta ulusallaştırılmış bir sağlık hizmeti, eğitime ciddi ölçüde yatırım yapılması, askeri harcamaların azaltılması ve gerek otomobil endüstrisinin, gerekse batmakta olan havayollarının kurtarılmasına karşı çıkılması doğrultusunda bir basınç oluşturabilirdi. Bırakalım batsınlar, zira ancak bu yolla, herkesin ihtiyaçlarına hizmet verecek, ekolojik bakımdan güvenli ve daha etkin bir tren ulaşımına dayalı bir kamu ulaşımı altyapısı inşa edilebilir. Aşağıdan eylem olmadan yukarıdan hiçbir şey gerçekleşmez. Bu herkesin öğrenmiş olduğu bir derstir.

Tabii öğrenilmiş başka dersler de vardır. Komünizmi pratikte uygulamaya kalkanlar başarısız oldular. Teorinin pratikten koparılması demirbaş eşya misali kalıcı bir hal aldı. Pratiğin çökmesiyle teorinin doktorlarının da yıldızları söndü. Stalinist rejim, doğuşundan itibaren, bir gün kendi tasfiyesine son çiviyi çakacak çekici işlemekteydi.

De-Stalinizasyon süreci Sovyetler Birliği ya da Çin'deki aşağıdan baskıların sonucunda gerçekleşmedi. Bilakis, sistemin beslemesi olup, ona dayanarak yönetimlerini sürdürdükleri toplumların ideolojisinin enkaza dönüştüğünün, 'fiilen var olan sosyalizm'in gerçekliğiyle yakından uzaktan alakası kalmadığının bilincindeki adamlarca (Moskova'da Nikita Kruşçev ve onlarca yıl sonra Pekin'de Deng Xiaoping tarafından) uygulamaya kondu. Onyıllardır baskı altında tutup ezdikleri kendi halklarından tecrit edilmiş durumda olup, konumlarının zayıfladığını gören bu insanlar, nihayetinde kapitalizmin restorasyonuna varan bir reform programını devreye soktular. Bu esnada sistemi savunmaya yönelik ne bir kitle ayaklanması, hatta ne de sınırlı protesto eylemi yapılıyordu. Ciltlerce kitaba karşılık gelen bir olguydu bu.

Bunlara rağmen eski kuşaklar, (bir zamanlar Doğu Almanya diye anılan ülke dahil) sosyal diktatörlüklere dair bazı olumlu hatıraları akıllarında tutmaktadırlar. Onların hatırladıkları, kesinlikle baskıcı, hatta muhtemelen devrilmesi gerektiğini düşündükleri bir devletti, ama aynı zamanda, parasız eğitim ve sağlık hizmeti sağlayan, konut ve elektrik harcamalarında ciddi ölçüde yardımda bulunan, temel gıda maddelerinin ucuza temin edilebildiği ve çocuklarının korunaklı bir dünyada yetişecekleri duygusunu yerleştirmiş bir devletti. Kapitalizmin çoğunluğun ihtiyaçlarını karşılayamaması en çarpıcı haliyle kendini 2008 krizinde gösterdi. Canavar artık yaralarını gizleye-

miyordu. Zaten tam da bu sebeple, kapitalizm var oldukça komünizm fikri asla ortadan kalkmayacaktır. Alman şair Hans Magnus Enzensberger bir keresinde "Karl Heinrich Marx" başlığını verdiği kısa bir şiir yazmıştı. Bu şiirin dizelerinin anlattığı bugün için de geçerliliğini korumaktadır:

Görüyorum, sana
ihanet etti tilmizlerin:
Oldukları yerde kalan,
düşmanlarındı sadece.[49]

49) Hans Magnus Enzensberger, "Karl Heinrich Marx", *Selected Poems*, çev. Michael Hamburger, Fred Viebhan ve Rita Dove, Riverdale, NY: Sheep Meadow Press, 1999 içinde, s. 55-58.

ÜÇ

Burada yirmi yılı aşkın bir süre önce dramatik biçimde rayından çıkmış bir fikirden ve pratikten bahsediyoruz. Ancak bu fikir ve pratiğin temsil ettiği şey hâlâ tepesi üstü yuvarlanıp gitmeye de karşı koymakta. Bana kendi doktora tezleri için umutsuzca bir yoğunlukla çalışıp duran lisansüstü öğrencilerinden çok sayıda e-posta gelir. Bu genç insanların cevaplarını merak ettikleri sorular hep gelip gelip bir noktaya dayanıyor: Komünizm fikri en başından itibaren mahvolmaya mahkûm muydu ve ben de şahsen, geçen yüzyılın 1960'lı ve 1970'li yıllarını devrimci davanın geliştirilmesine adamış olduğum için pişmanlık duyuyor muydum?

Şu noktaya değin aktardıklarımda kendi başına özgün bir durum yok. Zaten nasıl olabilir? Bu sorular değişik şekillerde durmadan soruluyor, işçi hareketleri içindeyse kesinlikle çeşitli sorgulamalara konu oluyor. Son yüzyılda komünizmin yükselişi ve düşüşünün tarihi üzerine (çizginin her iki tarafında duran kişilerce) yazılan kitaplar, başka herhangi bir alanda araştırılıp kaleme alınmış kitaplardan gözle görülür derecede daha fazla oldu. Görüşlerinden pişmanlık duyanlar, gençlik günlerinde yazıp çiziktirdiklerinden nasıl geri ricat edeceklerini herkesin gözüne sokmaya çalışarak, yeni konumlarını açıkça belli etmek için hâlâ ellerinden geleni yapıyorlar.

Oysa üstü örtülü kalmış gerçekten çok az şey vardır. Ancak, unutulup gitmiş olduğu için bu tarihin belli bir kısmını durmadan hatırlatmak da bizim boynumuzun borcudur. Üstelik bir akademik disiplin olarak tarih biliminin kendisi, son otuz yıldan beri ağır bir saldırı altındadır. Ya da, daha kesin bir ifadeyle, dünya çapındaki entelijensiyanın geniş alanlarına dair -buradaki gibi, siyasal cephede olduğu türden- büyük anlatı, itibarsızca bir geri çekilme yolundadır. Eğitimini postmodernizmin anlayışına göre almış çoğu kimsenin gözünde, tam anlatı diye bir şey yoktur; onlara göre, hepsi de eşit değerde olan 'fragmanlar' vardır yalnızca. Elbette küresel kapitalizmin -siyaset, kültür, cinsellik ve ekonomiyi tepeden tırnağa dönüştürmüş olan- bu son, hiçbir engel tanımayan ve turboşarjlı aşaması, çeşitli kültürlerin vinyetleriyle donanmış hüsnü kuruntu ayarında iddiaları değil, hakikaten esaslı

bir entelektüel karşılık verilmeyi gerektiren güçlü bir anlatının çarpıcı bir örneğini temsil etmektedir.

Muhafazakâr tarihçilerin birçoğu böylesi bir tarihi kabullenmezler ve böyle bir tutum takınmaya hakları vardır. Kazanan taraftan oldukları için -her ne kadar son dönemlerdeki savaşlar ve ekonomik krizler süngülerini biraz düşürmüş olsa da- doğal olarak kendilerini galip saymaktadırlar çünkü. Yani muhafazakârlar, kendi paylarına hâlâ güçlü ve bağlanılacak bir anlatı ortaya koyma özgüvenine sahiptirler. Harvard Üniversitesi'nde uluslararası tarih bölümü profesörü görevini yürütüyor olup, Bush rejiminin dünyada hakimiyet kurması kampanyasının kararlı bir savunucusu olan Niall Ferguson, Britanya İmparatorluğu'nun bir model olarak başvuracağı 'başarı' hikâyesinden bir anlatı çıkarmıştı. Ben Minnesota'da Macalester College'da Amerikan İmparatorluğu konusu üzerine düzenlenen bir yuvarlak masa toplantısında kendisiyle tartıştığımda, onun (ve kendisinden daha az yetenekli bir meslektaşı olan, American Enterprise Institute'da özgürlük kürsüsünün başında bulunan Michael Ledeen'in) iddialarına katılmadığımı çok açık bir dille ortaya koydum.[50] Peki, bu mümtaz şahsiyetin akademideki karşıtları ne durumdaydı?

Ne yazık ki, akademi içerisinden muhafazakâr tarihyazımına verilen başlıca karşılıklar, merkez-sol liberallerin karınlarının en zayıf olduğu noktayı gözler önüne sermiştir. Bu akademisyenlerden bazıları uygarlık teorilerine dalıp

---

50) Tartışma içerisinde Ledeen'in Mussolini hayranı olduğunun anlaşılması, Ferguson'un biraz canını sıkacaktı gerçi.

gitmişlerken, bazıları da Avrupa'nın sanayi kapitalizmi ve imparatorluk dönemindeki üstünlüğünü yadsıyarak ve tabii süreç içerisinde materyalist dünya tarihi analizinden iyice uzaklaşarak Sağ'la kapışmanın yollarını aramaktadırlar. Bu kısmen yenilginin bir sonucudur, ancak tarihi çarpıtarak Avrupalı-olmayan dünyaya amigoluk yapmaya soyunmak uzun vadede bir işe yaramayacaktır –iskele çok çürüktür. Ben, Avrupa Birliği'nin her köşesinde Avrupa kültürünün, neo-faşistlerle muhafazakârları ve çok sayıda liberali aynı eksende buluşturan 'Hıristiyan mirasımızı savunma' çığlıklarıyla dolup taşırıldığı bir zamanda böyle bir tutumun ne kadar ayartıcı olabileceğinin elbette farkındayım. Ancak resmi 'çokkültürcülüğün' çıkarları doğrultusunda toplumsal sınıfların yükselişine gözleri kapatarak hayali tarihler yaratmanın da eninde sonunda, Batı kültüründe köklü bir huzursuzluk şeklinde algılanan olguya ruh çağırıcıların karşılık vermesi noktasına varacağı açıktır.

Sözgelimi, bu düşünce silsilesinin daha seçkin pazarlayıcılarından olan Cambridge Üniversitesi'nden Profesör Sir Christopher A. Bayly'in yazdıklarına bakalım. Bayly'in (en azından kısmen Eric Hobsbawm'a ve diğer Marksist tarihçilere bir cevap olarak tasarlanmış) son çalışması uyduruk yöntemlerle savunulmaya çalışılan, desteklenemez iddialarla doludur.[51] Açıkçası orada kastedilen, Sanayi Devrimi eğer- gerçekleşmişse, onun doğurduğu işçi sınıfının da ta-

51) Christopher A. Bayly, *The Birth of the Modern World, 1780-1914*, Londra: Blackwell, 2004. Bir iktisat tarihçisinin bu çalışma üzerinde yürüttüğü bilimsel bir araştırma için bkz. Vivek Chibber, "Sidelining the West?", *New Left Review*, 47, Eylül-Ekim 2007, s. 130-141.

rihsel olarak dibe yuvarlanmasının gerektiği ve nitekim yuvarlandığı yönündedir; işçi sınıfı güya diğer bütün sınıflar gibi "öne geçmek için bir itişme halindeydi" ve proleter bilinci de "işçi sınıfının davasını takip etmekten ziyade, kargaşanın ve devrimin sonucuydu" Doğal olarak da işçileri gereğinden fazla önemseyenler anti-monarşistlerdi. Bayly'e göre, monarşiler her işin altından başarıyla kalkmışlardı; bu da onların bahtı açıklığından ileri geliyordu, yoksa onların tarih sahnesinden silinişi zinhar temel bir tarihsel eğilimden kaynaklanıyor sayılamazdı; eh artık, Avrupa emperyalizmi de ekonomik gerekliliklerin değil, milliyetçiliğin bir türeviydi. Bunları okuyunca insanın, kendi imparatorluklarının öncüleri olan ve çok geçmeden onların kazançlarının savunulması için askeri birliklerin devreye sokulmasını gerektiren Hollanda ve Britanya'ya bağlı East India Company'lerin hayal mahsulü varlıklar olduğunu zannedesi gelecek.

Oysa şu yadsınmaz bir gerçektir ki, Batı'ya dünya çapında -hâlâ aşılamamış, yakınına bile yaklaşılamayan- üstünlüğü kazandıran etken, Avrupa'da tarım ve sanayi kapitalizminin ortaya çıkışı, bunlarla beraber, dünyada başka hiçbir yerle kıyaslanamayacak bilimsel ve entelektüel devrimleri gerçekleştirmeye muktedir, denizaşırı devasa imparatorluklar ve kültürler kurmaya yetenekli, güçlü devletlerin kurulmuş olmasıdır. Bir ülkenin pratikte bir kere o uygulamaları yapmaya kalktı mı, bir daha o bölgede moral üstünlüğü ele geçirmesinin mümkün görünmediği bazı tarihsel gerçeklikler vardır. Fakat bütün bunlara, neresinden baksanız bir görelilikçilik savunusuna benzeyen tezlerle cevap

vermeye kalkmak hazin bir durumdur. Bayly'nin kurgusu, kendi çağının tarihte yeniden üretilmiş ihtiyaçlarını karşılamaktan pek öteye gitmeyecektir.

Akademi içinde Merkez-Sol ile Merkez-Sağ ideolojilerin birleşip kaynaşması, Batı'da siyasal alanda hangi gerekliliklerin geçerli olduğunun bir göstergesidir. Burada gün geçtikçe güçlenmekte olan eğilim, siyasal-ekonomik düzlemde tekbiçimliliğin sağlanmasına ve entelektüel konformizmin yerleştirilmesine dönüktür. Britanya bu bakımdan muhteşem bir örnektir, ama tek örnek de sayılmaz. Tony Blair ile Gordon Brown belli ki Margaret Thatcher'ı taklit etmişler, ancak iş zenginlerin çıkarlarına hizmet etmeye geldiğinde, ondan daha parlak sonuçlar elde etmekle övünmüşlerdir –ki bununla övünmeleri yerindedir, çünkü gerçekten, zenginler yararına performansları Thatcher'dan daha iyi olmuştur. Anlaşılan o ki, Muhafazakâr liderlerin ellerinden gelen, daha az yolsuzluğa bulaşacakları ve sivil özgürlükleri daha güçlü biçimde savunacakları vaadinde bulunmaktan ibarettir.

Fransa'da sağcı cumhurbaşkanı Nicolas Sarkozy, mağlup rakipleriyle benzer düşünceler taşıdığını ilan ederek, eski Merkez-Sol bakanları hükümetine katılmaya davet etmiş ve sınırları içinde uygulayacağı, yeni politikayı vurgulama çabasıyla dışişleri bakanlığına Bernard Kouchner'i getirmişti. Almanya'yı Hıristiyan Demokratlar ile Sosyal Demokratlardan oluşan bir koalisyon yönetmektedir. İtalya ilk defa, Avrupa'nın en büyük komünist partisinin Demokratik Parti'ye dönüşmesine tanıklık etmiştir. (Bu ismin seçilmesi tesadüfi değildir; partinin son genel seçimlerdeki

şiarı "inanabileceğimiz şeyi değiştirelim"di ve bu seçimlerde, aralarında koalisyon yapmış olan Aşırı Sol ile Merkez'in kendilerini yok etmelerini izlemiştik. Bu güçler, duygulu parçalar söyleyen eski bir şarkıcı olan eğlenceli, inanılmaz derecede zengin işadamı, ayrıca özel medya kuruluşlarının büyük çoğunluğuna sahip olup, Kuzey İtalya şovenistlerinin desteğiyle kendine bir siyasal hareket inşa etmeyi başarmış, siyasal anlamda Mussolini'nin doğrudan mirasçısı Silvio Berlusconi tarafından manevra dışı bırakılmışlar ve tam anlamıyla aptal yerine konmuşlardı.) Amerika Birleşik Devletleri'nde de Obama yönetimi, bilhassa ekonomi ve imparatorluk gibi hayati önem taşıyan alanlarda, selefiyle güçlü süreklilikler sergiliyordu. Kültürel değişim memnuniyetle karşılanacak bir durum olabilir, ancak bunun etkilerinin ne kadar derinlere ineceğini zaman gösterecektir. Öte yandan, 1930'lu yılların ABD'sindeki New Deal yönetimiyle yapılan kıyaslamalar fazla zorlamadır.

Kapitalizm, hangi biçime bürünürse bürünsün, aşağıdan ya da açıkça daha üstün alternatiflerden kendisine yönelik kalıcı bir tehdit bulunduğunu hissetmedikçe (gerçi şu anda böyle bir durum kesinlikle söz konusu değildir) hâlâ sefalet ve çaresizlik üreten bir ekonomik model olarak orta yerde duruyor.

Mike Davis *Planet of Slums: Urban Involution and the Informal Working Class* (2004) başlıklı kitabında, çağdaş kapitalizmde tarımın deregüle edilmesi yoluyla sanayileşmeden kopmuş bir kentçiliği doğurmakta olan eğilimlerin altını çizmiştir:

Karl Marx'tan Max Weber'e klasik teori, geleceğin büyük kentlerinin Manchester, Berlin ve Chicago'nun (Los Angeles, Sao Paulo ve Pusan'ın, bugün de bu kanonik istikamete yaklaşmış durumdaki Ciudad Juarez, Bangalore ve Guangzhou'nun) sanayileşmedeki adımlarını takip edeceğine inanmıştı. Ancak Güney'deki çoğu kent daha ziyade, Emmet Larkin'in vurguladığı üzere, "Batı dünyasının on dokuzuncu yüzyılda kulübe evlerden kenar mahalleler doğurması" bakımından eşi menendi bulunmayan, Viktorya dönemi Dublin'ine benzemekteydi; "[çünkü] Dublin'in kulübe evleri sanayi devriminin ürünü değildi. Gerçekte Dublin, 1800 ile 1850 yılları arasındaki sanayileşmeden ziyade, sanayisizleştirmenin sorunlarının sancısını çekmekteydi."[52]

Kinşasa, Hartum, Dar es Selam, Guayaquil ve Lima da, enkaza dönüşmüş ithal ikameci sanayilerine, batık durumdaki kamu sektörlerine ve elindekileri durmadan kaybeden orta sınıflarına rağmen olağanüstü boyutlarda büyümeyi sürdürmekteler. İnsanları kırsal bölgelerden 'kovalayarak kaçıran' küresel güç ve etkiler (Cava ve Hindistan'da makineleşme, Meksika, Haiti ve Kenya'da gıda ithali, Afrika'nın çeşitli köşelerinde iç savaş ve kuraklık ve dünyanın hemen her yerinde küçük mülklerin büyük mülklere katılması ve endüstri ölçeğindeki tarımsal işletmelerin rekabeti), kentin 'çekiciliği' borçlar ve depresyonla çok büyük ölçüde zayıflamış olduğunda dahi kentleşmenin ivmesini geriye döndürmemişe benzemektedir. Bunun sonucunda ve yapısal uyum, paranın devalüe edilmesi ve devlet harcamalarının kısılması gibi etkenlerin devreye girdiği koşullarda hızlanan kentsel büyüme, gecekonduların pıtrak gi-

52) Emmet Larkin'in Jessica Prunty'nin kitabı *Dublin Slums, 1800-1925: A Study in Urban Geography*'ye (Dublin: Irish Academic Press, 1998) yazdığı önsöz: s. ix. Akt. Mike Davis, *Planet of Slums: Urban Involution and the Informal Working Class*, Londra: Verso, 2004, s. 10.

bi büyümesi bakımından kaçınılmaz bir çare olmuştu. Dolayısıyla, kent dünyasının büyük kısmı artık doludizgin Dickens'a çağına dönüşün işaretlerini vermektedir.[53]

Sistemin şakşakçılarının iddialarının aksine, yeni gecekondular 'kötü yönetimler'in ya da 'devletlerin beceriksizlikleri'nin değil, neo-liberal kapitalizmin ve onun önceliklerinin 'vahşi yapılanması'nın ürünüdür. Yeri gelmişken belirtelim, keza bu durum hiçbir şekilde 'uluslararası sivil toplum'un büyümesini de yansıtmamaktadır. Gelişmekte olan dünyadaki işçilerin beşte ikisi düşük ücret alarak çalışmakta, mahkemelere başvurup sendikalara üye olamamakta ve doğası gereği düzensiz olup, yedek işsizler ordusuna bağımlı 'kayıt dışı işler'de istihdam edilmektedirler. Mumbai ve Karaçi'nin sefalete batmış kenar mahallelerinde şöyle bir gezinmek bile, insanı Charles Dickens, Emile Zola ve Maksim Gorki'nin dokunaklı bir canlılıkla betimledikleri alemlere götürmeye yetecektir.

2009'da aramızdan ayrılmış bulunan Giovanni Arrighi de Afrika'da egemen olan koşulları ve bunların sebeplerini can acıtıcı detaylarıyla yazıya dökmüştür. Mike Davis gibi Arrighi de bu sefil tablonun sorumluluğunu, Washington Konsensüsü'nü hayata geçirmekle görevli olan finansal kurumların omuzlarına yüklüyordu:

> 1975'te Alt-Sahra Afrikası'nda kişi başına bölgesel GSMH, 'dünya'daki kişi başına GSMH'nın yüzde 17.6'sı oranındaydı; 1999'a gelindiğinde bu oran yüzde 10.5'a düşmüştü. Toplam Üçüncü Dünya eğilimlerine baktığımızdaysa, Alt-Sahra'nın

53) Davis, *Planet of Slums*, s. 10-11.

sağlık, ölümlülük ve yetişkin okuryazar seviyeleri kıyaslanabilir oranlarla azalmıştı. Doğumdan itibaren ömür beklentisi şimdilerde 49 yıldır; bölge nüfusunun yüzde 34'ü yetersiz beslenen nüfus kategorisine girmektedir. Afrika'daki doğum sırasında ölüm oranları 1900'da 1.000 canlı doğum başına 107 idi; bu oranlar Güney Asya'da 69, Latin Amerika'da 32'dir. Alt-Sahra'da yaşayan 15-49 yaş arası insanların neredeyse yüzde 9'u HIV/AIDS virüsü kapmış durumdadır; başka bölgelerinin kinin kat kat üstünde bir orandır bu. Tüberkülozlu insanların oranı da 100 bin kişide 121'dir ve bu rakamlar Güney Asya'da 98, Latin Amerika'da 45'tir.[54]

Naomi Klein *Şok Doktrini: Felaket Kapitalizminin Yükselişi* (2007) başlıklı kitabında, kendisinin 'felaket kapitalizmi' diye nitelendirdiği yapılanmanın doğal sebeplerden ve insan kusurundan kaynaklanan felaketlerden nasıl muazzam kazançlar sağladığını gerçek örnekler ve rakamlarla bir bir sıralamıştır. Klein bu örnekler arasında New Orleans ile Irak'a ayrı bir önem vermiş, bu iki örnekte yaşanan felaketlerin de nasıl sıradan insanların durumunu iyileştirmekten ziyade, piyasanın gerekleri ve çıkarları doğrultusunda değerlendirildiğini bütün çıplaklığıyla gözler önüne sermiştir.[55] Ortaya çıkan sonuç şaşırtıcıdır. Naomi Klein kitabına egemen kültürün kalemşörlerince kara çalınacağını öngörmüş ve bu öngörüsünde haklı çıkmıştır. Ancak Klein iddi-

---

54) Giovanni Arrighi, "The African Crisis", *New Left Review*, 15, Mayıs-Haziran 2002, s. 5-36.

55) Naomi Klein, *The Shock Doctrine: The Rise of Disaster Capitalism* (New York: Henry Holt, 2007). [Türkçesi için bkz. *Şok Doktrini: Felaket Kapitalizminin Yükselişi*, çev. Selim Özgül, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2011].

alarını geri almamış, sistemin şakşakçıları ve savunucuları karşısında tezlerini cesaretle savunmaya devam etmiştir.

Küresel çaptaki gelir dağılımında görülen eşitsizlik durmadan artmaktadır. Tabii ki bu yeni bir olgu değildir, gelgelelim, Wall Street'in 2008'de çökmesine kadar küreselleşmeye yöneltilen bu tür eleştiriler hiçbir biçimde ciddiye alınmazdı ve böylesi eleştirileri ifade eden yazarlar da anaakım medyada inanılmaz karalamalara maruz kalırlardı. Örneğin, on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında, kendi başına 'kalkınma'nın bile, diğer hiçbir etkeni dikkate almadan, ilerlemenin bir ölçütü olduğu söylenirdi. Britanya İşçi Partisi entelektüellerinden R.H. Tawney ise bu görüşü 'kurbağa yavrusu felsefesi'ne eş olmakla eleştirmişti:

> Akıllı kurbağa yavruları elverişsiz koşullara uyum sağlayabilirler; içlerinden çoğu kurbağa yavrusu olarak yaşayıp öleceğini, daha fazla bir şey olmayacak olsa bile, türlerin daha talihli olanlarının bir gün kuyruklarının düşeceğini, ağızlarıyla karınlarının büyüyeceğini, kuru topraklarda çabuk çabuk zıplayacaklarını ve eski arkadaşlarına nitelik ve kapasite olarak yavru olanların kurbağa olabilmelerinin erdemleri üzerine nutuk çekebileceklerini düşünerek daha kolay uyum sağlarlar. Topluma bu gözle bakmak herhalde Kurbağa Yavrusu Felsefesi olarak adlandırılabilir; hem, bu bakış açısının toplumsal kötülükler karşısında sağladığı avuntu, istisnai bireylerin bu koşullardan kurtulmayı başarabileceğini söylemekten ibaret kalacaktır. Böyle bir tutumun insan hayatına bakışta neleri içereceğini bir düşünün! Sanki doğumdan itibaren herkesi kuşatan koşulların hiçbir şekilde eşit olmadığı bir toplumda yetenekli insanların yükselme fırsatları eşit

olabilirmiş gibi! Sanki, eşit fırsatlara sahip olabilseler dahi, insanlık kütlesinin ancak ondan azade kılınarak uygarlığı yakalayabilecek olması düşüncesine doğal ve olması gereken bir şey gözüyle bakılabilirmiş gibi! Sanki istisnai yetkilerin en soylu yollarla kullanılması, boğulmakta olan kişilerin düşüncesini yıkmadan, emin bir kıyıya ulaşabilirmiş gibi![56]

Ortaya çıkan sonuca bakıp da, geçen yüzyılda sosyalizm uğruna yürütülen mücadelelerden herhangi bir şekilde pişmanlık duyulabilir mi? Bu mücadelelerde başlıca amaç budalalığın, tiranlığın ve baskının kalelerini sarsıp yıkmaktı. Kendi payıma ben, bir şeyleri hedef alıp uğruna yürüttüğüm mücadeleden dolayı büyük bir gurur duyuyorum. 2008'de Wall Street'in hegemonyasının yıkılışının ardından Almanya'da *Das Kapital*'i, en çok satan kitaplar listesinin başına oturtanlar sadece Sol'da yer alan insanlar değildi. Kapitalizmin iç işleyişinin nasıl yürüdüğünü herkes anlayıp kavramak istiyordu.

Benim Marksizmden seküler bir din olarak, daha doğrusu, dünyayı anlayıp dönüştürmek üzere tasarlanmış bir fikirler bütünü olarak söz ettiğim çok enderdir. 'Seküler inanç' diye bir düşünceden bahsetmek, Marx ve yoldaşlarınca hiç hoş karşılanmaz, hatta düpedüz aşağılanırdı. Herhangi bir tartışmanın Marx'tan, Lenin'den, Mao'dan ya da başka birinden yapılacak bir alıntıyla halledileceğini zannetmek çok gülünç bir durumdur (oysa bu, Rus Devrimi'ni izleyen onyıllarda Sol adına ortak zayıflıklardan bir tanesi olmuştur). Böyle bir sanıya kapılmak, dünyaya bakmayı 'il-

56) R.H. Tawney, *Equality*, Londra: George, Allen and Unwin, 1964 [1931].

kel büyü'ye indirgemenin ve Stalinizmin alamet-i farikası olan totemlerle tabuları yeniden üretmenin bir yolu olurdu; ayrıca ancak, farklı totemlerle tabulara sahip daha radikal karşıtlarınınkinden bazılarını etkileyebilirdi.

Biz tarihsel sürece uzun erimli olarak bakmak durumundayız. Feodalizmden kapitalizme geçiş yüzyılları aldı. Sosyalizmin burjuva toplumuna yönelik tehdidi, sermayenin toprak sahibi aristokrasiye yönelik bütün tehditlerinden çok daha büyük ve kapsamlı olduğu için, çok daha radikal bir dönüşümü gerektirmekte olan sosyalizme geçişin daha çabuk olacağını nereden çıkardık ki? Daha önceki sistem geçişleri de şiddetli çatışmaların ürünü olmuştu: On altıncı yüzyılın Hollanda isyanları, meyvesini şiddetli mücadelelerin yarım yüzyılı aşkın bir zaman dilimi sonrasında vermiş, onu on yedinci yüzyılın İngiliz Devrimi, on sekizinci yüzyılda ABD Bağımsızlık savaşı ve Fransız Devrimi izlemiş, on dokuzuncu yüzyılda da Almanya'da ve İtalya'da birleşme taraftarı hareketlere, Japonya'da Shogunate'in yenilgisine tanık olunmuştu. Üstelik bu geçişlerin hepsinde dikkatörlük dönemleri yaşanmıştı: Cromwell, Robespierre, Napoléon. Demokrasi ise anlamlı bir şekliyle çok daha sonraları, 500 yıl sonra, Birinci Dünya Savaşı'nın ardından kadınların oy hakkına kavuşmalarıyla geldi; hem de Amerika Birleşik Devletleri'nde kölelerin çocuklarıyla torunları hâlâ oy kullanma hakkı uğruna (1960'larda bir sonuca varacak olan) mücadelelerine devam ederlerken.

İkinci geçiş de bir diktatörlük dönemine yol açmıştı: Lenin, Stalin ve Mao. Rusya'da ve Çin'de eski sosyal diktatörlüklerin çöküşüyle onların yerini kapitalizmin alışı, niçin

-nihai olarak varacağı yeri şimdiden görmemiz mümkün olmayan- uzun bir geçiş sürecinin parçaları olarak görülmesin ki?

Alevler cılız, ama son onyılların fırtınalarına rağmen hâlâ tamamen sönmüş değil. Alevler tekrar harlanabilir, belki de hayal ettiğimizden daha çabuk. Çünkü çağdaş kapitalizm, sömürüye, eşitsizliğe ve durmadan yinelenen krizlere dayalı bir sistem olarak (ki bürada sistemin gezegenin hassas ekolojisine etkisine hiç değinmiyoruz) varlığını devam ettirdiği müddetçe, kapitalizm-karşıtı hareketlerin iktidarı ele alma ihtimali yok sayılamaz. Bu perspektiften baktığımda ben kendimi iflah olmaz bir sosyalist olarak görüyorum ve fikirlerimin yoğrulmasında sosyalist ve komünist hareketlerin ilk kurucularına çok şey borçlu olduğumu biliyorum. Marx'ın düşüncesi, materyalist bir cehennem yaratıp mahvolan bir kötü ruh değildi; Marx'ın düşüncesi, dünyamızda var olan çelişkileri açıklamanın yollarını arayan bir felsefedir –bu, hiçbir dinin hiçbir zaman yapamayacağı bir şeydir. Bu yüzden de Marx'ın düşüncesi asla unutulup gitmez. Bu yüzden de büyük görevimiz hâlâ ortada durmaktadır. Kasaları ve hesapları para dolu bir aristokrasi, her eğilimden siyasetçileri ehilleştirerek dünyanın çok büyük kısmını idare ediyor. Mülk sahipleri ile mülksüzler arasındaki düellolar yeni biçimlere bürünerek devam ediyor. Bize düşen, yirminci yüzyılın hatalarından ders çıkarıp onları aşmaktır. Kapitalizm bu konuda başarısız oldu. Sosyalistler bu dersleri çıkarmayı başarmalılar.

Ağustos 2009

Ve bütün bunlar elden gitmişken ne yapılabilir?
Başka neyden yoksun kalabilirsiniz
Efendilerden yoksunken? Ne işlediğiniz
tarlalardan, ne kendi yaptığınız
evlerinizden, ne de kendi dokunduğunuz
kumaşlardan mahrum kalırsınız:
bütün bunlar sizin olabilir ve bunun gibi,
yeryüzünün sahip olduğu neyi arzularsanız; o halde
kimse, kimse sizin için yabani otu tırpanlamaz
kendi büyükbaşı mahrumken
dişiden ve tohumu serpen,
ekini toplayacak
ve orakçı birlik içinde yiyecek, birlik içinde
kazandığı mahsulü; ve ev inşa eden
adam, özgür iradesiyle davet ettiği insanlarla
yaşayacak o evde; ve aşar vergisiyle
toplanan buğday, mevsimi geçtiğinde
herkes yesin diye,
saklanacak ambarda ve yağmur birikintisi saklar

tohumları Ağustos'ta ve hepsi parasız
bedelsiz gerçekleşir.
O vakit, bütün insanlar, sadakat ve keyifle
tutacak kilisenin kutsal
günlerini; bedenlerindeki huzur ve yüreklerindeki neşeyle.
Ve insan yardım edecek
insana ve cennetteki
azizler hoşnut olacak, öyle ki insanlar,
artık birbirlerinden korkmamakta;
ve cimri, utanacak ve saklayacak
cimriliğini,
ta ki kaybolana dek ve ortak bir cimri
olmayacak; yeryüzünde
ve cennette kurulacak kardeşlik

(William Morris, "John Ball'un Rüyası", 1888 [şiirin Türkçesi için bkz. Zeynep Aslan çevirisi, Otonom Yayıncılık, 2007])